

TARİHTE HUKUK EĞİTİMİ

Ramazan ARITÜRK¹

ÖZET

Adaleti tesis etmek ve bir hukuk devleti olmak için iyi bir yargı sistemine ve iyi yetişmiş hukukçulara ihtiyaç vardır. Bunun için de iyi bir hukuk eğitim sistemi gereklidir. Zira iyi bir hukuk eğitimi, iyi hukukçu yetiştirir, iyi hukukçu ise hukuk kurallarını doğru sorgular, doğru anlar ve doğru uygular. Toplumlar çok eski zamanlardan beri hukuk eğitimine önem vermiştir. Hukuk eğitimine verilen önem, hukuka verilen önem ile doğru orantılıdır. Ülkemizde son yıllarda hukuk fakülteleri ve öğrenci sayısında ciddi seviyede artış olması üzerine hukuk eğitimindeki niteliği arttırmak için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu düzenlemelerin içerik ve yöntem itibariyle yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. İyi hukukçu nasıl yetiştirilir sorusunun cevabı aranırken evrensel ve milli tarihi mirasımızdan istifade edilmelidir. Hukuk eğitimi konusunda elimizde sistemli ve bütüncül bir tarihi veri bulunmasa da, sınırlı kaynaklarda yer alan hukuk ve eğitim sistemlerine ilişkin verilerin bir arada okunmasıyla belirli bir fikir edinilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Hukuk eğitimi, tarihte hukuk fakültesi, tarihte hukuk meslekleri*

THE LAW EDUCATION IN THE HISTORY

ABSTRACT

A good judicial system and well-trained lawyers are needed to establish justice and rule of law. For this, a good legal education system is required. Because, a good law education raises good lawyers and a good lawyer questions, understands and applies the law in the most correct way. Societies have given importance to legal education since ancient times. The importance given to legal education is directly proportional to the importance given to law and justice. Due to the serious increase in the number of law schools and law students in our country, some arrangements have been made in recent years to increase the quality of law education. However, it is not possible to say that these arrangements are sufficient in terms of content and method. While seeking the answer to the question of how to raise a good lawyer, our universal and national historical heritage should be used. Although we do not have a systematic and

¹ Av. Dr., ORCID: 0000-0003-0898-2128, ramazan@elmadaghukuk.com

Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 19.06.2020

Yayınlanmasının Uygun Görüldüğü Tarih: 28.07.2020

holistic historical data on legal education, a certain idea can be obtained by reading the data on legal and educational systems in limited resources together.

Keywords: *Legal education, law school in history, legal professions in history*

A. GİRİŞ

Hukuk, insan ilişkilerini düzenlemek amacıyla çıkarılan iyi, doğru ve ideal kuralları araştıran disiplindir². Toplum tarafından meydana getirilen devlet aygıtının temel amacı da hukuk kuralları vasıtasıyla kamu düzenini ve adaleti tesis etmektir. Günümüz hukuk sistemlerinde adaleti tesis etmenin vazgeçilmez bir koşulu hukuk devleti ilkesini hakim kılmaktır. Hukuk devleti, faaliyetlerinde hukuk kurallarına bağlı olan, vatandaşlarına hukukî güvenlik sağlayan devlet şeklinde tanımlanabilir³. Adaleti tesis etmek ve bir hukuk devleti olmak için ise iyi bir yargı sistemine ve iyi yetişmiş hukukçulara, iyi yetişmiş hukukçular için de iyi bir hukuk eğitime ihtiyaç vardır. Zira iyi bir hukuk eğitimi, iyi hukukçu yetiştirir, iyi hukukçu ise hukuk kurallarını doğru sorgular, doğru anlar ve doğru uygular. Böylece devlet; hukuk devleti vasfına, toplum ise huzur ve refaha kavuşur.

Toplumlar çok eski zamanlardan beri hukuk eğitime önem vermiştir. Hukuk eğitime verilen önem hukuka verilen önem ile doğru orantılıdır. İlk toplumlarda özellikle dini kuralların hâkim olduğu zamanlarda hukuk eğitimi, dini eğitim gibi değerlendirildiğinden hukuk kurallarının öğrenilmesi kutsal kabul edilmiş ve hukuk eğitime önem verilmiştir. Bir görüşe göre Almanya’da delil serbestisi ilkesinin kabul edilmesi ile birlikte hukuk eğitiminin özellikle önem kazandığı ifade edilmektedir⁴. Ortaçağ Almanya’sındaki düşünce daha çok modern hukuk eğitime verilen önemi ortaya koymak için örnek olarak verilebilir. Ancak genel hukuk eğitime verilen önem daha eski tarihlere dayanmaktadır. Hz. Musa ile gelen on emir ve bu hususta yapılan tebliğ ve tebliğcilerin yetiştirilmesi hukuk eğitime verilen önemi gösterdiği gibi Konfüçyüs, Aristoteles, Sokrates ve Platon gibi Antik dönem felsefecilerinin de öğrencilerine hukuk kurallarını öğretmesi de hukuk eğitime verilen önemi göstermektedir⁵.

² **Adnan Güriz**, Hukuk Başlangıcı, 19. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2019, s.30; Bir başka tanıma göre hukuk; “İçtimai hayat nizamının muhafaza ve idamesi için cemiyet azası sıfatıyla fertlerle fertler, veya cemiyetle -yani devletle- fertler, yahut muhtelif devletler arasındaki münasebetleri tanzim eden usul ve kaidelerdir.” Hukuk Sözlüğü, <http://www.sozluk.adalet.gov.tr/Harf/H?Sayfa=2>. (Erişim: 17.05.2020)

³ **Kemal Gözler**, Türk Anayasa Hukuku, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000, s. 170; Anayasa Mahkemesi de kavramı “yönetilenlere en güçlü, en etkin ve en kapsamlı biçimde hukuksal güvencenin sağlanması, tüm devlet organlarının eylem ve işlemlerinin hukuka uygun olması” şeklinde tanımlamaktadır. Anayasa Mahkemesi, 12 Kasım 1991 Tarih ve E.1991/7, K.1991/43 Sayılı Karar.

⁴ **Çiğdem Sert Çelik**, “Almanya’da Hukuk Eğitimi ve Stajyerlik”. TBB Dergisi, S. 54, 2004, ss. 339-346.

⁵ **Platon**, Sokrates’in Savunması, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Hukuk eğitiminin yeniden düşünülmesi ve tasarlanması gereken günümüzde, bu konudaki tarihi tecrübeden istifade edilmelidir. Modern hukuk eğitimini yeniden düşünürken yol gösterecek tarihi kaynaklar hem insanlığın ortak mirası olarak görülebilecek eski medeniyetlerde hem de Türk tarihinde aranmalıdır. Hukuk eğitimi konusunda elimizde sistemli ve bütüncül bir tarihi veri bulunmasa da, sınırlı kaynaklarda yer alan hukuk ve eğitim sistemlerine ilişkin verilerin bir arada okunmasıyla belirli bir fikir edinilebileceği kanaatindeyiz. Çalışmamızın ilk bölümünde eski medeniyetlerdeki hukuk sistemi ve hukuk eğitimine dair bilgiler aktaracak, akabinde ise Türk tarihinde hukuk ve eğitim konularını ele alacağız.

B. ESKİ MEDENİYETLERDE HUKUK EĞİTİMİ

1. Antik Yunan

Eski çağlardan beri devlet yönetimi konusunda geliştirilen bütün düşüncelerde, yazılan bütün yazılarda eğitim ve hukukun yeri ayrı bir öneme sahip olmuştur. Antik Yunan'da hukuk ayrı bir meslek veya bilim dalı olarak kabul edilmiş değildir. Antik Yunan'da site devletleri arasında hukuk birliğinden söz etmenin mümkün olmadığı ve her site devletinin kendine özgü yasaları veya düzenlemeleri olduğu, çıkan uyuşmazlıkları kendi düzeni içinde çözdüğü görülmektedir.

M.Ö. 5. yüzyıl ortalarına doğru mahkemelerin ortaya çıkması üzerine davaları kimlerin takip edeceği, savunmayı kimlerin ve nasıl yapılacağı konusunda tartışmalar başlamıştır. Sicilya'da, davalarda taraf olan kişilerin nasıl ikna edileceği, hangi usulle sürecin yürütülmesinin uygun olacağı ile ilgili davranış modelini açıklayan *Rhetorika Tekhne* adında bir kitap yazıldığı ve Atina'da bu öğretimin verilmesi içinde okul açıldığı ifade edilmektedir⁶. Eski Yunan'da hukuk akademisinde ki hocalar öğrencilerini hitabet, felsefe ve tarih bilgileri ile donattıklarından doğal olarak güçlü kimliğe sahip etkileyici hitabetleri olan hukukçular yetiştirmişlerdir.

Protagoras'a göre; Öğrencinin yetiştirilmesinde esas olan öğretmedir. Öğretmen tarafından verilmesi gereken en önemli ders *rhetorik*'tir. Bu dersin içeriği ise konuşma becerisi ve onu sonucu olan söz söyleme (*rhetorik*) sanatıdır. Söz söyleme (*rhetorik*) sanatı, insanın en büyük, en değerli kazanımı ve teknik özelliğidir. Bu özelliğe sahip olan kişiler her konu üzerine gerektiği gibi konuşmayı, en ümitsiz görünen şeyde bile başarıya ulaşmayı bu büyülü sanat vasıtasıyla elde etmiş olurlar⁷.

Eski Yunan da hitabet dersi bağımsız bir ders olmakla birlikte özellikle “adli hitabet” dersi çok önemli görünüyordu. Mahkemeler özel ve kamusal davalara bakar, usul gereğince tarafların savunma yapmaları beklenir, bunu yapamayanlara

⁶ Nuray Yıldız, “Eskiçağ'da Yunan-Roma Döneminde Hukuk Eğitim ve Öğretimi”, Anadolu Araştırmaları Dergisi, S. 12, 2010, s.119; Mustafa Atas/Süleyman Dost/Ömer Çelikkol, “Hukuk Öğretimine Yönelik Teorik-Pratik Sınıf (TEOPS) Sistemi Model Önerisi”, SDU International Journal of Educational Studies, S. 5 (1), 2018, s. 36.

⁷ Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1961, s.44.

bizde arzuhalcilere benzeyen “*logographos*”lar tarafından yazılı savunmaları hazırlanır, gerekli taktikler verildikten sonra mahkemede savunma yapılırdı⁸.

M.Ö. V. yüzyılda hukuk eğitimi sofistler tarafından, siyasal ve sosyal sınırlar gözetilerek verilmiştir. Bunlara göre bilginin teorik olmaktan çok, pratik olarak hayatta faydalı olması beklenirdi. Sofistlere göre ancak yetkin ve üstün insan erdemli olabilirdi. Bu durumda insan eğitilmeli, bunun doğal sonucunda da toplum bilgi toplumuna ulaşmalıydı. Güzel konuşmaları ile toplumu etkileyen sofistler aynı zamanda site devleti içindeki hukuk eğitimini de hitabet, tarih ve felsefe öğretimi çerçevesinde vermişler, halka yönelik veya mahkemelerde yapılan konuşmalarda heyecan oluşturan duyguları ve insan psikolojisini incelemişler, dil ve üslup ile güzel konuşma için doğru görülen fikirleri bulma düşüncesi üzerinde de çalışmışlardır⁹.

Daha sonraki dönemlerde Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi filozoflar hukuk disiplini felsefenin alt bölümü olarak düşündüklerinden, ahlak dalı çerçevesinde aynı zamanda iyi bir vatandaş yetiştirme bağlamında konuyu ele almışlardır¹⁰.

Sokrates’in bu dönemlerde iyi, ahlaklı insanlar yetiştirme idesini öncelikle olduğu ve ders anlatımı tekniği olarak tümevarım (“*inductio*”) ile soru-cevap yöntemini kullandığı anlaşılmaktadır. Erdem ve mutluluğa ancak yüksek ahlak ile ulaşılabilceği düşüncesinden yola çıkan Sokrates, hukuk eğitimini ahlak ve genel olarak felsefe içerisinde vermeyi tercih etmiştir¹¹. Platon ise devlet ve kanunları öncelikle, hukuku da bu çerçevede ele alarak pratikte şekillenmesine çok önemli katkılar sağlamıştır. Ahlakı “toplumsal ahlak” olarak tanımlamış, toplumsal ahlaka sahip olan site devletinin “ideal devlet” olabileceği tezini savunmuş, sosyal hayatın “ahlak” ilkelerine uygun bir şekilde düzenlenmesi halinde kişilerin de mutlu olacaklarını ifade etmiştir¹².

Platon göre bilgelik, cesaret, ölçülü olma, olgunluk ve adalet devletin temelini oluşturan ana erdemlerdir. Platon bu ilkelerin ise ancak hukuka inanarak, özümseyerek bu idealin gerçekleşebileceğini savunur, Atina’da yer alan “*Akademia*”daki konferanslarında veya diyaloglarında felsefi bakış açısıyla ahlak ve siyaset konularını öğrencilerine ders olarak anlatırdı.¹³ Platon’dan sonra, onun öğrencisi olan Aristoteles (M.Ö.384-322), M.Ö.355’te Atina’da Lykaion’da bir okul kurarak burada ders vermiştir. Bu okulda verilen dersler felsefe ve mantık yanında pedagojik formasyonu da içeriyordu¹⁴.

⁸ Yıldız, s.119,

⁹ Gökberk, s. 44-46; Yıldız, s.120.

¹⁰ Yıldız, s.120, Atas/Dost/Çelikkol, s. 36.

¹¹ Yıldız, s.120; Atas/Dost/Çelikkol, s.36.

¹² Yıldız, s.120.

¹³ Yıldız, s. 121.

¹⁴ Yıldız, s. 121; Gökberk, s. 44-46.

2. Roma Devleti

Roma Devleti dönemine; hukuk alanındaki yaratıcılık ve pratiklik sayesinde Roma hukukunda büyük gelişmeler yaşanmıştır. Roma hukukunun gelişmesi ile toplumsal düzen sağlanmış, bu sayede de devletin temelleri güçlenmiştir. Roma hukuku M.Ö. I. yy'da gelişmeye başlamış, M.S.III yy'da gelişimini sürdürerek toplumsal düzeni sağlamış, bunun doğal sonucu olarak da Roma Devletinin temellerini güçlendirmiştir. Hukuk alanındaki bütün bu çalışmaların kaynağı olarak ünlü hukuk okulları açılarak sistemli bir hukuk biliminin doğması gösterilebilir. Eski Yunan'da bütün site devletleri bağımsız olarak kendi hukuklarını oluşturmuş ve aralarında hukuk birliği kuramamışken, Roma devleti ise bunun aksine hukuk birliğini sağlamayı başarmıştır. Helenistik dönemde doğan stoa felsefesi Roma Devleti'nin hukuk anlayışına yön vermiştir¹⁵.

Roma'nın üst sınıfından olan *patricji* ve *pleblerden*, *praetorluk* ve konsüllük gibi mevkilere gelmiş seçkin kişilerin hukukçu olarak görev alması, artan iş sözleşmeleri ve bundan doğan uyuşmazlıkların çoğalması hukuka olan ihtiyacı artırmıştır. Bunun doğal sonucu olarak daha fazla ihtiyaç duyulan ve tartışılan hukuk, bir bilim dalı olarak oluşmuştur. Aralarında ihtilaf olan tarafların müzakereleri, aralarındaki tartışmaları “dinleyici öğrenciler” (*auditores*) kavramını ve “hukuk dersi” (*docere*) kavramını doğurmuştur. Hâkimin önünde, usta hukukçuların yaptığı konuşları, sorulara verilen cevapları dinleyen gençler, bu hukukçunun fikirlerini, bilgi ve savunma tekniğini öğreniyorlardı. Bu hukukçu ile dinleyiciler arasında müzakereler yapılarak fikir alışverişi (*disputationes*) yapılarak bir anlamda usta çırak ilişkisi kuruluyordu¹⁶. Anayasaya dayalı demokrasinin hakim olduğu Cumhuriyet döneminde yasama faaliyeti de halk meclisince doğrudan yapılıyordu. Yargılama sırasında herkesin savunma hakkı olmakla birlikte, savunmanın kanunu iyi bilen hatip kişilerce yapılması tercih ediliyordu. Dolayısıyla bu savunmanın, halk meclisince kabul edilen yasalara göre hukuk adamlarınca yapılması gerekiyordu. Bunun için de hukuk adamlarının iyi yetişmesi gerekiyordu.

Roma'daki eğitim modelinde dönem sonundaki başarıya dayalı olarak alt sınıftan üst sınıfa doğru ilerleyen bir yöntem benimsenmiştir. Buna göre genel eğitimde ilkökulda (*schola*) temel bilgiler verildikten sonra, orta öğretime (*grammaticus*) devam ederdi. Orta öğretimde öğrencilerin 12 ila 17 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Öğrenci bu dönemde aldığı dersler ile karşısındaki topluluğu ikna ve inandırmanın yanında, yüksek sesle konuşma, karşılıklı tartışma tekniğini de öğrenerek, politik nutuklar ve mahkeme savunmaları için gerekli donanımına sahip oluyordu. 17 yaşına gelen genç, daha orta öğretimin sonunda toplum karşısında düzgün konuşmayı, tartışmayı, müzakere etmeyi öğreniyordu. Başarı ile bitirilen orta öğretimin akabinde “*Rhetor okulu*”na giderdi¹⁷. Bu okulda okuyan öğrenci

¹⁵ Yıldız, s.123; Atas/Dost/Çelikkol, s.36.

¹⁶ Yıldız, s.123.

felsefe eğitimi de alarak, hatip olarak mezun olurdu. Roma toplumunda konuşma sanatını (*declamatio*) öğrenmiş olan vatandaş, iyi bir konuşmacı ve avukat olmaya hazırdı. Müstakbel hukukçuya bu güzel konuşma yeteneğini kazandıran eğitimin yanında, dava metodu gibi mesleki formasyon ve medeni hukuk bilgisi de veriliyordu¹⁸. Ancak, bu dönemde de hukuk ayrı bir bilim ve meslek olarak görülmemiştir. M.Ö. 3. yüzyıla kadar din adamları (*pontifeks*) hukuka gerek duyanlara hazır metinler vererek, uyuşmazlığı ilahî adalete göre çözerlerdi. Bu dönemden sonra *pontifeks*lerin görevini üst sınıflardan (*preatorluk* ve konsüllük görevi yapan) kişiler devralmışlardır. Böylece Roma’da hukuk biliminin temelleri atılmıştır. Ticari hayatın gelişmesine bağlı olarak hukuki uyuşmazlıklar artmış, artan hukuki uyuşmazlıklar nedeniyle yargılama faaliyetini ve vekillik görevini üstlenen soylu kişiler yetersiz kalmaya başlamış bunun sonucunda profesyonel hukukçulara duyulan ihtiyaç daha da belirginleşmiş, böylelikle tarihte hukuk öğretiminin temelleri de böylece atılmıştır¹⁹.

Cicero M.Ö.55 te yazmış olduğu “*De Oratore*” adlı eserinde mahkemede yapılacak olan savunmaların hazırlanmasını beş bölüme ayırmıştır. Birinci bölüm; Delillerin toplanması, İkinci bölüm; Elde edilen delillerin bir düzene sokulması, bu delillerin sunumunda önem derecesinin belirlenmesi, Üçüncü bölüm; Konuşma ve sunum için üslup ve ifade şeklinin belirlenmesi, iddiaların ve taleplerin güzel bir ifade ile süslenerek, davanın kazanılmasının sağlanması, Dördüncü bölüm; Dava konusunu ve delilleri hafızaya yerleştirilmesi, ezberlemeksizin akılda tutulması, Beşinci bölüm; Dava da savunmanın soylu ve güzel bir şekilde (*pronuntiatio*) yapılması. Cicero’ya göre hukukçunun amacı, üzerine aldığı davada kişinin masum olduğunu ispatlamaktır. Bunun için de mantık metotlarının iyi kullanılması, Sokrates ve Aristoteles’in mantık metotlarından yararlanılması gerekiyordu. Gerektiği zaman suçu başkasına atma, acındırma, dinleyicilerin ilgisini çekebilme, nefret ve sempati uyandırma, gerektiğinde suçu kabullenmiş görünme, hepsi de bazı ruh inceliklerini gerektiren konuşmalara bağlıydı.

Okutulan kitaplardan biri olan Platon’un “*Phaidros*” adlı eserinde hitabetin psikolojisi üzerinde durulmuştur²⁰. Bu dönemde günümüzdeki gibi psikoloji ayrı bir bilim dalı olarak disipline edilmemiş olsa da felsefe ve mantık dersleri içerisinde savunma yapan hukukçulara psikoloji eğitimi de verilmiştir. Konuşma metninin yazılması ve bunun sözle ifadesi olduğuna göre, mahkemede konuşan hukukçu, tıpkı hatip gibi, iyi kelime seçmeli ve cümle düzenine önem vermeliydi. Güzel konuşma ve yazma için, iyi bir dil bilgisi (*elocatio*) ve edebiyat eğitiminin yanında, “tiyatro, dram sanatı” da eğitimin bir parçası olarak verilmiştir. Bu

¹⁸ Yıldız, s.123-124

¹⁹ Yıldız, s.124-127; Atas/Dost/Çelikkol, s.35-52.

²⁰ Yıldız, s.125-126.

eğitime ek olarak sorunun iyi bir şekilde anlatılması (*narratio*) için anlatım teknikleri de öğretilmekteydi.²¹

Konuşma sanatında vücut hareketleri (*actio*), jest ve mimikler, ses hareketleri ve sesin tonu da önemli idi. O halde konuşmacı, tiyatro sanatçıları gibi, bu yönden de eğitiliyordu. Yetenekli ve geniş bilgi kazandırılmış olan hukukçuya bu mesleki bilgi ve deneyimler özellikle pratik yöntemlerle öğretiliyordu. Hukukçuların yetiştirilme biçimleri aynı dönemdeki doktorların klinik eğitimine benzetilmiştir. Cicero ya göre; “*Fikirleri ifade etmeden, onlara sahip olmak gerekirdi. Avukat, yargıçların önünde konuşmağa başlamadan önce, gözlem ve düşünme yöntemi ile konuyu iyice incelemeli*” idi²².

Cumhuriyet devri sonunda hukuk, bilim olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. “*Tripertita*” adlı kitabında Sextus Aelius tarafından hukuk kavramları sistemleştirilmiş, bundan sonra da “kavramlar” belirlenerek eğitim (*instituere*) ve öğretim kültür haline getirilmiştir. Mahkeme kararlarından genel sonuçlar çıkarmak, hukuk bilimi için önemli sonuçlar doğurmuş bu bağlamda “hukuk çalışma metodu”nun oluşumunu sağlamıştır.²³ Roma hukukunun bilim dalı olmasında Eski Yunan bilim ve felsefesinde kullanılan “*dialektik*” metodunun çok önemli katkısı olmuştur. Halka açık dersler şeklinde verilen pratik eğitim şeklinde başlayan hukuk eğitimi, zamanla sistematik bir eğitim (*instituere*) şekline dönüşmüştür. Bu şekilde yayınlar ve okullar ile gelişen hukuk bilimi ve ona verilen önem, diğer bilimlerin yanında yerini almıştır. MS. I. yy’da “*bilim bir hazinedir, yetenek hiçbir zaman açıklıktan ölmez*” diyen Petronius’un bu sözleri, hukuk mesleği için de söylenmiştir²⁴.

Augustus’tan sonra, M.S. III. yy’a kadar, iki ayrı görüşü yansıtan iki hukuk ekolü ortaya çıkmıştır. Birisi Labeo’nun öğrencisi Proculus’un adını almış olan “*ProcuZiani*”, diğeri ise Capito’nun öğrencisi Sabinus’un adını taşıyan “*Sabiniani*” hukuk okulları kurulmuştur. Bu iki okul *consultativ* yani istişari tarzda eğitim yaparak hukukçu yetiştiriyorlardı. Bu iki okul hukuk bilimine çok değerli katkılar vermiş, gelişmesini sağlamış, ayrıca fikir akımlarının ilham kaynağı olmuştur.²⁵

Hukuk öğrenimi için zorunlu dersler ile bunların kitapları vardı²⁶. *Institutiones* ders kitaplarının en önemlisi idi. Bu kitaplar *İus civile*’nin preator hukuku kurumlarını sistematik olarak toplayan, özetleyen, açık ve basit bir şekilde öğrencilerin anlayacağı şekilde yazılan kitaplardı. Hukuk okullarında okutulan bu ders kitaplarına, beşinci yılda okutulan emirnameler de eklenmiştir. Bu okullarda hukuk çalışmaları yapabilmek için hazırlık olarak edebiyat, gramer, felsefe, Grekçe ve Latince ile *rhetorik* dersleri veriliyor, hukuk eğitimi ise beş yıl

²¹ Yıldız, s.126-127.

²² Yıldız, s.127.

²³ Yıldız, s.128.

²⁴ Yıldız, s.130.

²⁵ Yıldız, s.131.

²⁶ Yıldız, s.130-131

sürüyordu²⁷ Hoca okuyor, açıklıyor ve temel metinleri yorumluyordu. Belirli sınıflarda okutulacak konular ve kitaplar da belirlenmişti. İlk yıl yeni başlayanlarla *duponda*²⁸ İkinci sınıftaki öğrenciler “Emirnameciler veya *Edictales*” ve üçüncü sınıftakiler ise “*Papinianistae*” adını almışlardı. Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerine ise “*Lytæ*” deniyordu. Gündüz öğrendikleri dersler akşamları tekrar edilirdi. Hukuk okulu cumartesi öğleden sonra ve pazar günleri tatil edilirdi²⁹.

Roma döneminde hem doğuda hem de batıda kurulan hukuk okullarının hukuk biliminin gelişmesine büyük katkıları olmuştur. Doğuda birçok hukuk okulu kurulsa da dikkate değer olanlar Beyrut (*Berytus*), İskenderiye (*Alexandria*) ve en önemlisi de İstanbul'da “Constantinopolis'de” kurulandır³⁰. F. Fuchs'un verdiği bilgiye göre, genel eğitim veren bir okuldan (*skole Ton Romaion*) sonra hukuk okuluna (*skole Ton pragmatikon*) gidilir ve buradan avukat (*skolastikos*) olarak mezun olunurdu. Roma İmparatorluğunun başkentinin İstanbul olmasından sonra hukuk çalışmalarında büyük gelişmeler olmuş, önemli eserler yazılmış, hukuk biliminin sözlüğü yazılarak uzun yıllar kullanılmıştır. Hukuk yüksekokulunun bölümlerinin Beyazıt'taki *Forumda*, felsefe ve hukuk bölümlerinin ise Ayasofya bölgesinde yer aldığı şeklinde bilgiler mevcuttur³¹. Roma hukuku öğreten hocalardan biri olan Gaius'un (MS. 110-180) *Institutiones* adlı Roma özel hukukuna giriş niteliğindeki kitabı, ders kitabı olarak okutuluyordu. İmparator Iustinianus bu kitabı temel alarak, günün şartlarına uygun bir diğer *lustinianus* hazırlattı. Böylece imparator Iustinianus yüksekokuldaki hukuk bölümünü geliştirmiş, sözü edilen *Institutiones*'in dışında emirnameleri toplayan *Codec Iustiniani* (529), klasik bilimsel hukuk kitaplarındaki konuları içeren *Digesta* ve *Pandectae* (533) ile kendisinin çıkardığı emirnameleri toplayan *Novellae* adlı hukuk ve yasa kitaplarını da yayınlamıştır. *Digesta*'nın nasıl okunacağını gösteren *Omnem* adlı eser de bunlardan bir tanesidir. Bu eserler, Ortaçağ bitiminde *Corpus Iuris Civilis* halinde toplanarak, Roma hukuku için kaynaklarını ve güncel Avrupa hukukunun temellerini oluşturdu. Hukuk disiplinin gelişmesinde eğitim ve öğretim önemli bir rol üstlenmiştir. Bu ise İstanbul'daki hukuk yüksekokulunun varlığı ile gerçekleşebilmiştir, modern hukukun temelleri yaşadığımız bu topraklar üzerinde atılmıştır³².

3. Orta Çağda Kilise “Kanon” Hukuku

Hukuku eğitiminin Roma'da gösterdiği gelişmeler, genel olarak hukuk sisteminin Kilise hukukunun doğuşu ve gelişimiyle uğradığı radikal değişimden kaçınılmaz

²⁷ M.S. IV. yy'da Iustinianus'dan itibaren hukuk eğitimi beş yıl olmuştur.

²⁸ Hukuk okulunun henüz birinci sınıfında okuyan bilgisiz öğrencilere “beş para etmez” ve “iki paralıklar” demek olan bu deyim kullanılırdı. Yıldız, s.134.

²⁹ Yıldız, s.133-138.

³⁰ Yıldız, s.131-132.

³¹ Yıldız, s.133-137.

³² Yıldız, s.137-140.

olarak etkilenmiş, elde edilen kazanımlar duraksamaya ve kayba uğramaya başlamıştır. Hukuk eğitimi de benzer şekilde yara almıştır. Bu nedenle öncelikle kilise hukukunun ve devamında kilise hukuku dönemindeki hukuk eğitiminin incelenmesinde fayda görüyoruz.

Kilise hukuku, dini boyutu içerisinde beşeri toplumu tanzimle uğraşan hukuk dalı olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşımın tam karşısında ise beşeri toplumu dünyevi “*profan*” boyutu içerisinde tanzim eden sivil hukuk yer almaktadır. ‘Kilise hukuku, laik devlet tarafından kilise ile ilgili hususları tanzim için konulan ve sivil hukukun alt dallarından biri olan "devlet kilise hukuku" ile karıştırılmamalıdır. İkincisinin diğer sivil hukuk dallarından herhangi bir farkı bulunmazken, ilki yani kilise veya kanon hukuku, Kilise'nin kendisini, ilişkilerini ve hayatı bizzat kendi otoriteleri tarafından anlaşıldığı şekliyle ifade ve tanzim eden hukuk dalıdır³³. Kilise hukukunun tarihi üç döneme ayrılabilir; a) Kilise'nin devletle işbirliği içerisinde onun bir parçası olarak hareket ettiği IV ile IX yüzyıllar arası Roma ve Frank imparatorluğu dönemi, b) X ve XV yüzyıllar arasında Kilise'nin güç kazandığı, Hristiyan âleminde yegâne güç ve iktidar sahibi olduğunu iddia ettiği, kilise hukukunun olgunlaştığı buna bağlı olarak tedvin edildiği, papalar ile krallar arasında iktidar olma çatışmalarının yaşandığı dönem, c) XVI yüzyıl ve sonrası Reform ve 1648 Westfalya anlaşması ve 1789 Fransız ihtilali ile Kilisenin otoritesinin zayıfladığı, devletin egemenliğine boyun eğdiği dönem³⁴.

Roma İmparatoru Konstantin MS 313 yılında, diğer dinlerle birlikte Hristiyanlığa da yasal statü kazandıran Milano Fermanı'nı kabul ederek İmparatorluk için önemli bir süreci başlatmıştır. Bu süreç, Hristiyanları devlet nezdinde meşru hale getirir de geleneksel pagan³⁵ Roma örf adet ve inançlarının değiştiği anlamına gelmemektedir. Roma İmparatoru Konstantin 325 yılında İznik Konsülü ile toplamış, bu toplantıda Hristiyanlığın resmi inancının Ortodoks olduğu, diğer Hristiyanlık inançlarının ise gayrimeşru olduğu, üzerinde anlaşma sağlanan inançlara göre *Nicaea* (İznik) Mezhebinin kabul edildiği ilan edilmiştir. MS 380 yılında İmparator Theodosius Selanik Fermanı'nı yayınlamış, İznik Hristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun resmî dini olarak kabul edilerek, *Nicaea* (İznik) Mezhebi dışındaki diğer mezhepleri kafir ilan edilmiş, mallarına el konulmuştur. Hristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi dininin olmasından sonra Kilisenin önemi ve devlet üzerindeki etkisi giderek artmıştır. Bu süreçten sonra kilise devletin resmi birimi haline gelmiş, bunun sonucu olarak birtakım imtiyazlar elde etmiştir. Kilise bu önemli avantajı elde ettikten sonra nüfuzunu giderek artırmış

³³ **Tuncay Başoğlu**, “Hristiyan Hukuku”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 9, 2007, s.38

³⁴ **Başoğlu**, s.42

³⁵ Pagan: “*Putperestlik, çok tanrılı dinlerde tanrısal varlıkları sembolize eden, çeşitli figürlere tapınan, Latince pagandan (köylü, taşralı) türeyen paganizm ise Ortaçağ başlarından itibaren kilise tarafından Hristiyan olmayanlar, XVIII. yüzyıldan itibaren ise çok tanrılı dinî geleneklerdeki putperest olan...*”; “*Çok tanrıcı, payen.*” <https://sozluk.gov.tr/>.

bir süre sonra da yönetime ortak olma, imparatorun üstünde yer alma talebinde bulunmuştur³⁶.

Hıristiyanlık hukuku M.S. 8 yy'a kadar dogma ya da ahlaka ilişkin çalışmalara konu olmuş, vicdani sorumluluğun yalın hukuk kurallarından daha önemli olduğu vurgusu yapılmıştır. Devam süreçte ise Papalık Avrupa'da giderek gücünü artırmış, sosyal ve siyasal alanda daha da etkin olmuştur. Bunun doğal sonucu olarak Kilise kendi (Kanon) hukukunu oluşturma çabasına girmiştir. M.S. 9 yy'dan itibaren din adamlarına Kanon Hukuku'nu bilme zorunluğu getirilmiştir. Kanon hukukunun öğrenilmesi zorunluluğu bu alandaki çalışmaları kamçulamış, yapılan çalışmalara "*Theological Canonical*" adı verilmiş, ancak bu dönemde bu çalışmalar bağımsız bir alan olarak ise görülmemiştir. İlk kez, papalık tarafından verilen görev gereği Bologna Üniversitesi hocalarından Gratiani (ö. 1141) Kanon hukukunu bağımsız bir hukuk disiplini olarak ele almıştır. Gratiani, yaptığı çalışmalar sonucunda Kilise Hukuku'nu "*canons*", "*external teology*"³⁷ şeklinde iki ayrı başlık altında ele alarak teoloji ve hukuku birbirinden ayırmış, "Kanon Hukuku"nun doğmasına giden yolu açmıştır. Bu hukuk dalı ile ilgilenenler "kanonist", Hıristiyanlığın ibadet konuları ile ilgilenenler ise "teolog" olarak anılmaya başlanmıştır³⁸. Metz'in tarifine göre tabii veya pozitif hukuk ilahi hukuktan beslenmekte olup Kilise hukukunun kaynaklığını oluşturmaktadır. Tabii veya pozitif hukuk Kitab-ı Mukaddes'te yazılı olan hukuktur bunları kilisenin yazmasına gerek yoktur, Kilise ezelden beridir var olan bu değerleri kendi bünyesine katar ve bunların ihlaline karşı ceza müeyyidesi işletir. Kilise'de kuvvetler ayrılığı yoktur, yasama, yürütme ve yargı papanın şahsında toplanmıştır³⁹.

Papa Gregory VII (1073-1087) İtalya'daki arşivlerden Kilise'nin bağımsız olması gerektiğine ilişkin hukuki metinler bulmuş ve kilise hukukunun Justinian'ın Codex'inden bağımsız olması gerektiği inancı ile Kilise Hukuku Codex'i çalışması başlatmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için arşivlerde bulunan dağınık hukuk metinlerini disipline etmesi ve düzene sokması için Bologna Üniversitesi hocalarından Gratian'ı görevlendirmiştir. Gratian yaptığı çalışmaları "*Corcordia Discordantium Canonum*" (Çelişen Kanunların Uyumunu) adlı çalışması ile kilise hukukunun *codex*'ini hazırlayarak papaya sunmuştur⁴⁰.

Papalık bu dönemlerde krallar üzerindeki baskıyı artırmış bu bağlamda dönemin ünlü Hıristiyan düşünürü St. Thomas'ın (1227-1274) dünyevi hükümdarın

³⁶ **Nedim Bahçekapılı**, "İslam ve Kilise Hukuku Açısından Aile ve Evlilik", Journal of Islamic Research, S.1, 2008, s. 29; **Yunus Kaymaz**, "Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Meselesi", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVI, S. 29, 2014, s. 216.

³⁷ *External forum*: Kilise hukukunun sahası, harici alan olarak görülen alan. Dâhili alan yani kişinin kalbi bu alana girmez, değil ahlakın ("*morality*") alanıdır.

³⁸ **Bahçekapılı**, s.43-44 ve 58

³⁹ **Tuncay Başoğlu**, "Hıristiyan Hukuku", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı.9, 2007, s.59

⁴⁰ **Bahçekapılı**, s.43.

Kilise'nin vassalı⁴¹ olduğunu, bu nedenle kilisenin dini otoritesine kayıtsız itaat etmesi gerektiği fikrini ileri sürerek papalığın iktidarını tahkim etmeye çalıştığı görülmektedir⁴². Papa Gregory IX (1227-1241) ve Innocent IV (1242-1254) artan oranda teokratik doktrini yücelterek güçlendirmiştir. Artan gücünü kullanan papalık, Gregory IX'a karşı gelen İmparator Frederic II'yi Lyon konsili kararıyla görevden alarak gücünün zirvesine ulaşmıştır. Bu şekilde Kral Frederic II'nin görevden alınması siyaset terminolojisinde "Hiyerokrasi" olarak yerini almıştır. Kilise, yayınladığı kutsal birlik fermanında; *"Kilise başı İsa olan tek bir bedendir, bir bedende iki baş olmaz, dünyevi ve ruhani kılıçlar(güç) Kilise'ye verilmiştir, dünyevi kılıcı krallara, ruhban verdiği için dünyevi iktidar ruhani iktidara bağlıdır, dünyevi egemenler ebedi kurtuluşa ilişkin konularda papaya itaat etmek zorundadırlar, kurtuluşları için tüm insanların Roma'daki papaya tabi olmaları gereklidir"* tezini savunmuştur⁴³. Papalığın Gregory VII ile başlayan bu güçlü dönemi 14. yy'ın başına kadar sürmüş, Avrupa'da hem hukuken hem de fiilen devletler üstü bir konuma kavuşmuştur⁴⁴.

12. yüzyılın sonlarında Kanonist ve Teologlar kendi alanları ile ilgili çalışmayı tercih ederek hukuk ve günlük dini ritüeller konusundaki eğitim ve pratik çalışmaları birbirinden ayırmışlardır. Teologlar günlük ibadetler ile ilgili konularla ilgilenirken, Kanonistler ise evlilikle ve diğer hukuki konular üzerinde çalışma yapmışlardır. Kanonistler 1200 yılından sonra yaptıkları çalışmalarla Kilise'nin kurumsal yapısı ve işleyişi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Kanon Hukuku 1292 den sonra hukuk hocaları tarafından bağımsız olarak sınıflarda okutulmuş 13. 14. yüzyılda manastırlarda Kanon Hukuku'nun tamamlayıcısı olan Roma hukukunun okunması yasaklanarak, Kilise Hukuku eğitimi bütünüyle skolastik anlayışa dönüşmüştür. Bu dönemden sonra bazı din adamları sorumluluk bölgelerinde kanun gücüne sahip olan kanon hukuku eğitimi almışlar, halkın önlerine getirdiği sosyal problemleri kilise hukukuna göre çözmüşler ve buna bağlı olarak hukuk bilgisine sahip olan din adamlarına daha çok itibar edilir olmuştur⁴⁵.

Kanon hukuku eğitimi 13. yüzyıla kadar mabetlerde ve manastırlarda 13. yüzyıldan sonra ise üniversitelerde verilmeye başlanmıştır. Gregory IX bazı üniversitelere 1231 yılında belli hak ve imtiyazlar vererek bu üniversiteleri papalığa bağlamış, kendisine bağlanan üniversiteler yolu ile de teokratik görüşlerini yaymıştır. Bu üniversiteler hukuk alanında yapılan bilimsel çalışmaları manastırlardan devralmışlardır. 1400'lü yıllara gelindiğinde Bologna (1088), Oxford (1200), Paris (1215), Roma (1245), Prague (1348), Vienna (1365)

⁴¹ Vassal: Ortaçağ Avrupa'sında soyluluk ve bağlılığa dayalı feodal yasalar gereği toprağı elinde bulunduran kişi veya başka bir ülkeye bağlı ülke.

⁴² Bahçekapılı, s.51-53

⁴³ Bahçekapılı, s. 54.

⁴⁴ Bahçekapılı, s. 54; Başoğlu, s.50

⁴⁵ Bahçekapılı, s. 55.

Cologne (1388) gibi papalık tarafından 44 civarında üniversite kurulduğu görülmektedir⁴⁶.

Papa Gregory IX, kilise hukukuna dair resmi bir düzenleme yapılması için Kanon Hukukçusu Raymond of Penafort'u (1180-1225) görevlendirmiştir. Bunun üzerine Raymond of Penafort Kanon hukukunu kodifike çalışmalarına başlamış, bu çalışmalar sırasında üç aşamalı bir usul takip etmiştir. İlk yaptığı çalışma ile yürürlükten kaldırılan kanunları belirlemiş, ikinci aşamada tekrarları çıkarmış, üçüncü aşamada ise gerekli gördüğü ilaveler ve değişiklikleri yaparak bir sistem oluşturmuştur. Bütün bu çalışmalar yapılırken, Penafort'un talebi üzerine Papa, çalışmanın bütünlüğünün sağlanması için istenen fermanları da yayınlamak üzere yürürlüğe koymuştur. Penafort yaptığı çalışmalarda Ekümenik konsil kararlarını, Kilise babalarının yazılarını, Cermen ve Roma hukukunu da kaynak olarak kullanmış kodifikasyon esnasında Justinyen'in *Codex*'inin yöntemi benimsemiştir. Penafort'un tamamladığı çalışma 1234 yılında, "*Decretals of Gregory IX*" adı ile Papalığın resmi emirnamesi olarak "*Rex pacificus*"ta yayınlanmıştır. Bu çalışma, Kanon Hukuku'nun Bologna ve Paris üniversitelerine gönderilen ilk resmi koleksiyonu olmuş, Papa diğer bütün koleksiyonları geçersiz ilan etmiş ve mahkemelerde sadece Penafort'un hazırladığı kodifikasyonun kullanılmasını istemiştir. Gratiani'nin Papa Gregory VII'un isteği ile yapmış olduğu çalışma olan "*Decretum Gratiani*" teorik olarak değerini korumuş, hukuk eğitiminde ve mahkemelerde başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır. Papa Gregory IX Penafort, hazırladığı koleksiyonun tamamlayıcısı olarak, ortaya çıkan yeni sorunların çözümü amacıyla 1298 yılında *Liber Sextus*, 1317'de *Clementinae* adıyla iki yeni çalışma yaptırmış, bunları bir fermanla yayınlamak üzere yürürlüğe sokmuştur⁴⁷.

1512 yılında John Chapuis yaptığı çalışma ile "*Corpus Iuris Canonici*" adıyla yayınladığı eserde kendi dönemine kadar yapılan bütün kodifikasyon çalışmalarını Justinyen'in *Codex*'inin yöntemini kullanarak bir araya getirmiştir. John Chapuis'un bu çalışması kilise hukukunun ilk kodu olarak bilinmektedir. 1917 yılına kadar *Corpus Iuris Canonici* Kilise'nin resmi yasa kitabı olarak yürürlükte kalmıştır.⁴⁸

C. TÜRK TARİHİNDE HUKUK VE HUKUK EĞİTİMİ

1. Genel Olarak

İslâmiyet'ten önceki Türk toplumlarının her birinin kendine has hukuk sistemi ve teşkilatı olduğu, kurulan ve sonra yıkılan devletlerin tecrübelerini tevarüs ettikleri⁴⁹, hüküm sürdükleri topraklarda yaşayan veya komşu kavimlerden sosyal

⁴⁶ Bahçekapılı, s. 54.

⁴⁷ Bahçekapılı, s. 55.

⁴⁸ Bahçekapılı, s. 55.

⁴⁹ Tevarüs etmek: "*Miras olarak birinden diğerine kalmak, aktarmak*". <https://sozluk.gov.tr/>

hayatta etkilendikleri, buna bağılı olarak hukuk düzenlerinde günün şartlarına göre yenilenmeler yaptıkları elde olan sınırlı kaynaklar sayesinde bilinmektedir. Eski Türklerde hukuk eğitimine ilişkin bilgimiz yok denecek kadar az olsa da, en azından bu devletlerdeki genel hukuk sisteminin bilinmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Türklerin, özellikle kamu hukuku alanında, ilişki halinde buldukları toplulukların teşkilâtlarından etkilenmiş oldukları ve bu etkilenme sonucu kurumlarını yapılandırdıkları tespit edilmiştir. Fuad Köprülü'nün de ifade ettiği gibi; *“Devlet kurmak, âme müesseseleri yaratmak demek olduğuna göre, büyük Türk İmparatorluklarının kuvvetli teşkilât, yani sağlam hukukî müesseseler vücuda getirmiş olması pek tabiidir”*⁵⁰.

Türklerin İslam'ı kabulünden önce kurulan devletlerin hukuk yapıları ile ilgili bilgi kaynaklarımız son derece sınırlıdır. MÖ. 220'den önce yaşamış olan Türk devletlerinin günümüze kadar gelmiş yeterli yazılı kaynakları bulunmamakta, günümüze kadar ulaşabilmiş Çin kaynaklarında bazı bilgilere rastlanmaktadır⁵¹. Bununla birlikte, özellikle bu devletlerin yönetim biçimleri, devlet idaresinde görev alan kimselerin nitelikleri ve üstlenmiş oldukları yükümlülükler, suç işleyen kimseleri cezalandırma yöntemleri gibi günümüz hukukunda, kamu hukukunun ilgi alanları içinde yer alan pek çok ana başlık konusunda, kaba hatları ile değerlendirme yapabilecek verilere sahibiz. Yine aynı şekilde insanların evlenme tarzları, aile yapıları, kadının toplumsal statüsü, akrabalık türleri, çeşitli ticari nitelikli akitler vb. özel hukuk alanları içine giren konularda da oldukça kapsamlı bilgilere ulaşabilmekteyiz. Bütün bu veriler bize, göçebe kültürü içerisinde de kendine özgü bir hukuk ve teşkilatlanmanın var olduğunu göstermektedir. Türklerin İslâmiyet öncesindeki hukuklarının bilinmesi, İslâmiyet'in Türkler tarafından bir din ve aynı zamanda bir hukuk sistemi olarak kabul edildiği dönemlerle mukayese edilerek, ortaya çıkan sonuçların özellikle Osmanlı hukukuna yansımalarının açığa çıkartılması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bu döneme ilişkin elimizde bulunan en önemli kaynak hiç şüphesiz Göktürklerden kalma Orhun Abideleridir. Bu yazıtlar kamu hukuku açısından bize çeşitli bilgiler vermektedir. Buna göre; *“Kağanın her işini halk için yapıyor olmalıdır. Kağan, halkın iktisadi refahını sağlamak, savaşlar sonucunda halk için zaferler kazanmak”* vb. görevlere sahiptir. Sadece bu bilgi bile bize Göktürk devletinde çağına göre ileri seviyede gelişmiş bir devlet ve toplum ilişkisini ortaya koymaktadır⁵².

⁵⁰ **M. Fuad Köprülü**, “Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri. İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?”, II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1943, s.386-393.

⁵¹ **Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu/Gülnehal Bozkurt**, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, 1999, s. 11.

⁵² **İlhan Akbulut**, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 2018, s.49; **M.Akif Aydın**, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, 2019, s. 4-6.

Farklı zamanlarda, farklı bölgelerde, küçük büyük topluluklar ve devletler halinde yaşamış eski Türk topluluklarının kendilerine özgü hukuklarının var olduğu şüphesiz olmakla birlikte, bu hukuk sisteminin yapısı ve kanunları günümüzde olduğu gibi tespit edilebilmiş değildir. Söz konusu hukuk kurallarının din ve ahlâk kuralları ile bütünleşik, örf ve âdet olarak teamüller halinde yaşadığı ve kültür olarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Sonraki dönemlerde kısmen yerleşik hayata geçen Türklerin yazılı hukuk kurallarının da olduğu görülmektedir. Bilinebilen en eski yazılı hukuk belgeleri Uygurlara ait olup yazılı kanun metinleri niteliğinde olmayıp, fertlerin kendi aralarında yaptıkları akitler ya da bireylerin devletle olan yazışma ve sözleşmeleri şeklindedir⁵³.

2. Hun Devleti

Hunlar Orta Asya'da yaşamış en eski Türk devletidir. Çin arşivlerindeki adı ise "*Hi'ung-nu*" olarak bilinmektedir. Çin kaynaklarının verilerine göre Hunlarda ileri seviyede askeri bir disiplinin ve hiyerarşinin başka bir deyişle nitelikli bir askeri bürokrasinin olduğu anlaşılmaktadır. Hunlarda cari olan kamu hukukuna göre yönetme ve devleti temsil yetkisi tek bir şahısta "Kağan"da toplanmıştır. İyi kanunlar yaparak ve yapılan bu kanunları adaletle uygulayarak halkını koruması Kağan'ın ilk sıradaki görevleri arasında sayılmıştır. Eski Türkler, bir devletin yapılan kanunlara sadık kalarak ayakta kalabileceğine inanmışlardır⁵⁴.

Eski Türklerde, yapılan kurultaylarda veya toplantılarda alınan kararların bir bütün olarak hâkim olunan bölgelerde bir düzen içinde uygulanmasını sağlamak, eksikleri görmek ve bir nizam sağlamak için ayrıca kurullar oluşturulmuş, süreçler bu şekilde takip edilmiştir. Çin kaynaklarına göre Hunlardan itibaren Türk devletlerinde, idareyi ve dış ilişkileri yönetmek için görevliler, bugünkü deyimle bakanların olduğu ifade edilmektedir⁵⁵.

Hunlarda kan gütmek âdeti olmayıp herhangi birisini öldüren bir kimse idam cezası; küçük suçlar araba tekerliği altında ezilme cezası, büyük suçlar ölüm cezası ile cezalandırılırdı. Araba tekerleği altında ezilme cezasından kastın "sopayla dövülmek" olduğunu tarif etmişlerdir. Hırsızlık suçunda ise bu suçu işleyen ile ailesi suçun faili olarak aynı derecede cezalandırılmıştır. Hunlar göçebe bir devlet yapısına sahip oldukları için kalıcı hapisaneler kurulmamış, bu nedenle de hapis cezası en fazla on gün olarak infaz edilebilmiştir⁵⁶. Hunlar tarafından kabul edilmiş uluslararası hukuk ilkeleri de bulunmaktadır. Hunlar savaştan önce karşı tarafla uzlaşmayı öncelmişlerdir. Hunların inancına göre, toplumlar arasındaki ilişkilerin barışa dayalı olması gerekir. Bunun için de elçilerin

⁵³ Akbulut, s. 49; Aydın, s. 6; Üçok/Mumcu/Bozkurt, s. 12.

⁵⁴ Abdülkadir Donuk, "Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 17, Nisan 1982, s. 108 vd.

⁵⁵ Esra Yakut, "Eski Türklerde Hukuk". Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 1, C. 3, 2002, s. 407.

⁵⁶ Üçok/Mumcu/Bozkurt, s.20.

diplomatik dokunulmazlığı ilkesini kabul etmiş ve buna uymakta tereddüt etmemişlerdir⁵⁷.

Hunlarda, özel hukukun da gelişmiş olduğu görülmektedir. Bunlardan aile hukuku en fazla göze çarpan hukuk dallarından birisidir. Hunlar gelişmiş bir ataerkil aile yapısı olduğu “levirat” kaidesinden anlaşılmaktadır. Buna göre, babaların ölümüyle oğulların üvey anneleri ile, büyük kardeşlerinin ölümüyle küçük kardeşlerin yengeleri ile, amcaların ölümüyle yeğenlerin yengeleri ile evlenmelerinin hukukî bir görev olduğu anlaşılmaktadır. Bu örfî hukukun sosyolojik, iktisadi ve inanç boyutunda sebepleri bulunmaktadır. Göçebe bir toplumun en güçlü tarafının sıkı aile ve akraba bağları olmasından dolayı ailelerin bölünmemesi, eşleri ölen kadınlar ile çocukların sefaletе düşmelerinin engellenmesi ve dış saldırılara karşı ailenin gücünün muhafaza edilmesi levirat kaidesinin başta gelen gerekçeleridir. Bu geleneğin yakın tarihe kadar -üvey anne hariç, çünkü İslam dini bunu yasaklamıştır- Anadolu’da devam ettiğini görmek mümkündür. Hunlarda erkeğin birden fazla kadınla evlenmesinin mümkün olduğu görülmektedir. İlk eşe verilen isim “Hatun”dur ilk eşten veya sonraki eşlerden doğan çocuklar sadece “Hatun”a “ana/anne” diyebilmektedirler. Hunlarda ilk eşten sonra ikinci bir kadının eve gelmesi “Kuma” olarak tarif edilmektedir. Bu geleneğin Türklere İslam’ı kabul etmelerinden sonra Araplardan değil, Hunlardan geldiği görülmektedir. Kuma, ilk eşten oldukça farklıdır. Kumanın aileye gelişi eş gibi değil, “hatunun” yani ilk eşin kız kardeşi tarzında olmuş, kendi doğurdukları çocukları bile annesine yani “Kuma”ya teyze diye hitap etmişlerdir. “Anne” unvanı sadece ilk eşin unvanı olarak kullanılmıştır. Hunlarda miras hukuku açısından dikkatimizi çeken en önemli nokta savaş sırasında, savaş meydanından ölen arkadaşının cesedini kurtaran kimseye, ölünün mallarının bırakılmasıdır⁵⁸.

3. Göktürk Devleti

Orta Asya'daki Büyük Hun devletinin dağılmasından sonra kurulan M.S. VI-VII yüzyıllar arası hüküm süren Türk devletine “Göktürk” adı verilmiştir. Türk adı ilk olarak Orhun yazıtlarında yer bulmuştur. “Türk” kelimesinin önceleri bir şahıs, sonra bir aile ve nihayet bir soy ismi olduğu anlaşılmaktadır. Türklerin sıradan bir kavim ya da bir topluluk değil, kağana itaat eden bir grup veya boylar olduğu görülmektedir. Türk sözünün kudret ve kuvvet ifade ettiği gibi, kanun ve nizamı olan bir millet anlamına geldiği de ileri sürülmektedir. Göktürklerde devletin başındaki kişi “Kağan” unvanıyla anılmıştır. Kağanların görevi, bozkır boylarını örgütleyip bir arada tutmaktır. Kağanların bu görevlerinin dışında yüksek rütbeli memurları atamak, halkı refaha götürmek, ülkesini büyütme, ordularını sevk ve idare etmek dışarıda ve içeride kamu güvenliğini sağlamak şeklinde görevleri bulunmaktadır⁵⁹.

⁵⁷ Yakut, s. 408.

⁵⁸ Üçok/Mumcu/Bozkurt, s. 20-28; Akbulut, s. 49-53; Aydın, s. 6.

⁵⁹ Yakut, s. 407; Üçok/Mumcu/Bozkurt, s. 18-20.

Türklerde hâkimiyet anlayışında “bir omuzda iki baş olmaz” inancı hakim olduğundan Türk Kamu hukuku hükümlerinin paylaşılmasını istemez, aksine coğrafyanın şartları ve sosyolojik sebeplerle katı bir merkezîyetçi anlayışı tercih eder. Ebu’l Gazi Bahadır Han, Türklerin Şeceresi adlı eserinde, Türklerin töre (yasa) koyma, adalet anlayışı, hakan seçme ve sözleşme yapma (biat) gibi konularda kısa bilgi verir. Buna göre; “*Han bir olsa İl⁶⁰ düzene girer iki olursa İl bozulur. Evvelki geçmiş bilgililer demişler ki, bir kına iki kılıç sığmaz ve bir kadını iki erkek alıp oturamaz ve bir yurda iki töre sığmaz.*”⁶¹. Orhun Abidelerine göre Göktürklerde, devleti oluşturan üç önemli unsur vardır: Birincisi, bilgili, cesur ve doğru bir liderdir. İkincisi, bilgili ve cesur buyruk; hem üst kademe yöneticilerinin bilgili olması, hem bilgece emirler ve adalet bulunmasıdır. Üçüncüsü, töre, genel ahlak kuralları ve toplumsal düzen, sosyal ve siyasi hukuktur. Devletin bekası için de iki şart gerekmektedir; halkın refahı ve devletin zenginliği ile Beylerle milletin uyumu, aynı ahlaki değerlerle donanmak, aynı hedefe yönelmesi⁶².

Bu dönem Türk topluluklarında bodun/halk hukuk ile donatılmış sosyal ilişki düzeni bulunduğu anlaşılmaktadır. Eski Türklerin “Köni” adını verdiği adliye teşkilâtı Göktürklerde önemli gelişme göstermiştir. Bu teşkilât, hükümdarın başkanlığındaki yüksek devlet mahkemesi (“Yargı”) ile kağan adına örfi hukuku uygulamakla görevli “Yargan”lar⁶³ ve bunların yanlarındaki kişilerden oluşmuştur. Eski Türklerde “Töre” adı verilen örfi hukukun üç kaynağı vardır. Bunlardan birincisi, halktır. Halkın örf ve adetlerinden çıkan hukuka ‘Yusun’ adı verilmiştir. İkincisi, kurultay yani beylerin kararlarıdır. Üçüncüsü ise kağandır. Yani kağanın yasama çalışmaları sonucunda meydana gelen kurallardır⁶⁴.

Göktürklerde ceza hukuku, özel intikam alanından uzaklaştırılmış, cezalar devlet adına ve kamu yararları göz önünde tutularak verilmiş ve uygulanmıştır. Ancak bazen cezanın, suçluya değil, suçlunun yakınlarına uygulandığı görülmüştür. Bu şekildeki uygulamalarda oğullar, kızlar ve karılar, aile başkanının doğrudan doğruya velâyeti altında olduklarından onlara ceza uygulanması, aile başkanına uygulanmış gibi değerlendirilmiştir. Suçlar iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, büyük suçlardır ve cezası idamdır. Çin kaynaklarına göre, Göktürklerde isyan, adam öldürme, evli kadına tecavüz etme, bağlı atı çalma, ikinci defa hırsızlık yapma büyük suçlardan sayılır ve idam ile cezalandırılır. Cezayı vermek ve infaz etmek hakkı devlete aittir. İkinci tip suçlar, hafif suçlar olarak kabul edilmekte olup cezası genellikle mali tazminat olarak görülmektedir. Örneğin adam dövme veya yaralama suçları, cezanın ağırlığına göre canlı hayvan vererek tazmin edilmektedir. Hırsızlıkta verilecek ceza ise, çalınan eşyanın değerinin veya

⁶⁰ İl: Orta Asya Türk kültüründe il "devlet" anlamına gelmektedir. Türk İli kavramına sıklıkla rastlanır, İl Türk Devleti anlamına gelir.

⁶¹ **Ömer Dinçer**, *Siyasetnameleri Yeniden Okumak*, İstanbul, 2019, s. 192.

⁶² **Dinçer**, s. 194-195.

⁶³ Yargan: “1. Yararlı, faydalı, güvenilir, yakın 2. Koruyucu, muhafazakâr 3. Mahkeme, Yüksek mahkeme.” <https://www.turkceindirilisi.com/sozluk/yargan-s174699.html>. (Erişim: 29.03.2020)

⁶⁴ **Aydın**, s. 10-13; **Akbulut**, s. 47-54.

sayısının on katının ödenmesidir. Bazı hafif suçlarda kısa süreli hapis cezalarının yanında tazminat ödenmesidir. Genç bir kızı taciz eden kimse mağdurla derhal evlenmesi zorunluluğu vardır. Bir kimsenin gözünü kör eden fail, kızını, eşini veya sahibi olduğu malları mağdura vermek zorundaydı⁶⁵.

Göktürklerde aile "oğuş" adı ile bilinmektedir ve toplumun merkezinde yer alır. Aile yapısına ilişkin ilk kaynak Orhun abideleridir. Buna göre kağanlar "hatun" adı verilen eşleriyle birlikte tahta çıkmakta, kağan öldüğü zaman çocukların velâyet hakkı da annelerine geçmektedir. Örneğin Kutluk Kağan'ın ölümünden sonra eşi Bilge Hatun oğullarının velisi olmuştur. Devlet yönetimi içerisinde hatunlar devlet meclislerine katılarak, söz sahibi olmuşlardır. M.S 725 yılında Çin'den gelen elçiyi karşılayan heyet arasında Bilge Kağan'ın karısı Po-fu Hatun'un protokolde yer alması örnek olarak gösterilebilir⁶⁶. Göktürkler'de de coğrafyanın şartları ve geleneğin şartları gereğince Kardeşlerin veya amcaların vefatında eşlerini alma zorunluluğunu ifade eden "levirat kaidesi" bulunmaktadır.

Orhun yazıtlarında 14 yerde "kul" deyimini geçmektedir. Kul kelimesinin anlamı, çeşitli nedenlerle siyasî haklarını kaybeden ve bazı medeni haklar yönünden yasaklara uğrayan "düşkün olarak ilan edilen" kimseler olarak tarif edilmektedir. Göktürklerde kağanın, topraklar üzerinde bütünüyle tasarruf hakkı vardı. Kağanlar, toprağı diledikleri boylara bölüştürüp bu topraklarda yaşamalarını sağlıyordu. Miras hukukunda en küçük oğul bu toprağın varisi olur diğerleri ise taşınabilir malları aralarında taksim ederlerdi⁶⁷. Mirasla ilgili bu uygulamanın da yakın tarihlere kadar Anadolu'da cari olduğu bilinmektedir.

4. Uygur Devleti

Göktürk Devletinin M.S. 745 yılında sona ermesiyle birlikte Uygur Devletinin tarih sahnesine çıktığını görmekteyiz. Göktürklerin Hunlardan aldıkları devlet yönetim pratiğini, Uygurlar da Göktürklerden tevarüs etmişlerdir. Uygurlar, yönetim ve organizasyon bilgisinin yanında örf ve âdet ile hukuk sistemi konusunda Göktürkleri örnek almışlardır. Doğu Türkistan'da ele geçirilmiş olan "Kutadgu Bilig" adlı eser genel anlamda Türk tarihi, özel anlamda Türk hukuk tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. "Siyasetnâme" veya "saadet verici bilgi" anlamlarına gelen bu eser Balasagun'lu Yusuf adındaki şair tarafından, Kaşgar'da ilk Müslüman Türk devletini kuran Süleyman Arslan Hakan'ın oğlu Tavgaç Uluğ Buğra Han'a sunulmak üzere, 1069 yılında kaleme alınmıştır⁶⁸. Eser, bir devletin nasıl inkişaf edeceği, nasıl ayakta kalacağı ve hangi şartlarda zayıflayıp ortadan kalkacağı konularını işlemektedir. Devleti yöneten Han'ın halka ve halkın da Han'a karşı hakları ve sorumlulukları ile halkın itaatli olması için hanın tabasına

⁶⁵ Üçok/Mumcu/Bozkurt, s. 20-25; Akbulut, s. 49-53; Aydın, s. 4-6; Yakut, s. 410-418.

⁶⁶ Akbulut, s. 52.

⁶⁷ Osman Turan, "Türk Dünya Nizâmının Millî İslâmî ve İnsânî Esasları", Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul, 2003, s. 97-143; Üçok/Mumcu/Bozkurt, s. 25-28, Akbulut, s. 53; Aydın, s. 6.

⁶⁸ Reşit Rahmeti Arat, "Kutadgu Bilig", TDV İslâm Ansiklopedisi, 26. Cilt, 2002, s. 478-480.

karşı nasıl davranması gerektiği, askeri düzen ve savaş taktikleri anlatılmıştır. Elde edilen tarihi Uygur belgelerinde çoğunlukla borç alıp verme, alım-satım, kiralama, rehin, vakıf işlemlerine ilişkin belgeler bulunmaktadır. Ayrıca vasiyetname şeklinde düzenlenmiş olan belgeler de bulunmaktadır⁶⁹.

Uygur Devletinde bütün idare işleri başkent olarak kabul edilen Karabalasagun'da görüşülmüştür. Kağanlar divanları burada toplamış ve imparatorluğun siyasi kararları burada alınmıştır. Kutadgu Bilig'den anlaşılacağı üzere, Uygur devlet örgütünün içinde çeşitli unvanlarla anılan üst düzey memurlar bulunmaktadır. Bunlar; Uluğ Hacib (Büyük Vezir), Sübaşçı (Başkomutan), Kapık Başlar Er (Saray Bakanı), Bitikçi (Kağanın Baş Yazmanı, Dışişleri ve Adalet Bakanı), Ağıcı (Hazinedar) ve Yalvaçlardır (Elçiler). Ayrıca Tapukçu adı verilen ikinci sınıf memurların da bulunduğu görülmektedir. Kutadgu Bilig'de göreve getirilen kişilerin hangi vasıflara sahip olmaları gerektiği konusunda geniş bilgiler yer almaktadır. Kutadgu Bilig'de beyliğin temelini doğruluk ve adalet olduğu, hâkimiyetin esasının da adalet olduğu üzerinde durulmaktadır. Kutadgu Bilig'in verdiği bilgileri teyit eden, dilekçe ve mahkeme ilâmları gibi yazılı belgelere ulaşılması Uygurlarda yargı teşkilatının sahip olduğu düzen açısından önemli bir fikir vermekte ve hukuk tarihimiz açısından büyük önem arz etmektedir⁷⁰.

Elde edilen belgelerden Uygurların hem gerçek hem de tüzel kişileri kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Uygurların vakıf tüzel kişiliği konusunda bilgi sahibi oldukları, konu ile ilgili belgelerden anlaşılmaktadır. Uygurlarda kan hısımlığı evlenmeye engeldir. Evlenmenin şartları arasında buluşa ermek ve tarafların anne, babasının onayının da alınması yer almaktadır. Uygurlar, evlâtlık kurumunu kabul ederek evlât edinmeyi bir akit olarak kabul etmişlerdir. Evlat edinen, babalık görevlerini yerine getirmediği durumlarda akde aykırılıktan dolayı evlatlık ilişkisi sona erebilmektedir. Evlât edinenin vefatı halinde evlatlık, babalığına mirasçı olabilmektedir. Uygurlarda miras hukuku da son derece gelişmiş olup iki çeşit varislik vardır; kanunî ve vasiyetname sonucunda varislik söz konusudur. Ölen erkeğin eşine mirastan düşen miktar 1/4 olup, kalan kısım ise çocuklar arasında eşit paylaştırılmaktadır. Baba evinin ise tek mirasçısı küçük oğuldur. Bu geleneğin yakın zamanda Anadolu'da da cari olduğu görülmektedir.

Uygur hukuk düzeninde belirli usuller takip edilerek akitlerde önce icabı yapanın adı yazılmış, buna çoğu kez yapılan işlemin sebebi de eklenmiş, bu işlemlerden sonra da icabı kabul edenin adı yazılarak iki tarafın hak ve edimlerinin kendilerine düşen borçlarının ifa edildiğini bildiren sözler, varsa şartları ve tanıkların adlarının yazıldığı tekâmül etmiş, sözleşmeler bu usullere göre tanzim edilmiştir. Uygurlar, başta karz (ödünç), satım, kira ve hizmet sözleşmesi olmak gibi birçok akit türleri kullanmışlar, borç alıp verme belgelerinde, temerrüde düşen ya da borç alan kişinin gâip olması veya ölmesi durumunda borç veren kişinin zor durumda kalmaması için, borcun nasıl ve kimler tarafından ödenmesi gerektiğini

⁶⁹ Üçok/Mumcu/Bozkurt, s. 29; Yakut, s. 428.

⁷⁰ Yakut, s. 420-421.

düzenlemişlerdir. Uygurların hukukî belgeleri arasında dikkat çeken bir diğer tür de kira akitleridir. Gerek tarla, gerek hayvan kiralama akitlerinde mülkiyetin kesin bir biçimde malikte kaldığı ve kiracıya sadece zilyetliğin devredildiği anlaşılmaktadır. Uygur hukukunda, "birzün" denilen taşınmaz satış akdi görülmüş, satış yaparken şahıslar sadece kendi mülkiyetlerinde olan taşınmazların satışını yapabilmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere Uygurlar mülkiyet hakkını en geniş şekilde tanımışlardır. Ayrıca rehin kurma, gayrimenkullerin rehine konu olabilmesi gibi düzenlemeler de bulunmaktadır⁷¹.

5. Selçuklu Devleti

a. Hukuk Sistemi

Uygur devletinin sona ermesinden sonra birçok Türk devleti kurulmuştur. Bunların en önemlilerinden birisi de müslüman olmuş Türklerin kurmuş olduğu Selçuklu Devletidir. Selçuklu Devleti de diğer Türk devletlerinde olduğu gibi kendisinden önceki Türk devletlerinin sosyal, kültürel, askeri ve yönetim tecrübesini doğal olarak tevarüs etmiştir.

Tuğrul Bey döneminden itibaren Büyük Selçuklu imparatorluğunun devlet teşkilâtı düzenli bir hale getirilmiştir. Bunun sağlanabilmesinde geçmiş dönemlerdeki Türk Devletlerinden tevarüs edilen tecrübelerin yanında, Türk beylerinde kuvvetli bir biçimde görülen hâkimiyet telakkisi ve devlet teşkilâtı geleneklerinin önemli bir rolü vardır. Yönetim erkinin tartışmasız sahibi hükümdardır. Siyasetname adlı eserinde Nizâmülmülk⁷², Tanrı'nın her yüzyılda insanlar arasından padişahlık vasıflarıyla benzer bir kişiyi seçtiğini, halkının barış içerisinde yaşatması sorumluluğunun bu hükümdara ait olduğunu ifade eder. Bu düşünceden hareketle hükümdarın iktidar gücünü doğrudan doğruya Tanrıdan

⁷¹ Üçok/Mumcu/Bozkurt, s. 32-39; Yakut, s. 423-426.

⁷² "Asıl adı, Ebu Ali Kivâmiüddin Gıyâsüddeve Şemsülmille Hasan bin Ali bin İshak et-Tûsî olan vezir Nizâmülmülk 10 Şubat 1018'de Horasan'ın Tûs şehrine bağlı Râdkân köyünde doğdu. Babası, eğitimiyle yakından ilgilenmiş ve 11-12 yaşlarından itibaren Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği gibi, Şâfiî hukuku ve hadis alanlarında eğitim almıştır. Horasan'ın Selçukluların eline geçmesiyle babasıyla birlikte Selçukluların hizmetine girdiler. İlk önce Melik Alp Arslan'ın vezirinin idare hizmetlerinde bulundu, daha sonra Çağrı Bey'in yanına Merv'e gitti, burada ilgi ve yakınlık gördü. 1060-63 yılları arasında Horasan'ı idare etti. Alp Arslan'ı rakiplerine karşı taht mücadelesinde desteklemesi, Alp Arslan'ın dikkatini çekmesini sağladı ve 7 Aralık 1063'te vezir tayin edildi. Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı hariç tüm seferlerine katılmış ve savaşların kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Melikşah'ın da Selçuklu tahtına geçmesinde büyük pay sahibidir. Uzun süren vezirliği sırasında devlet yönetimine tam anlamıyla hakim olması bazı devlet adamlarını rahatsız etti ve onun görevden alınması için Sultan Melikşah'a telkinde bulundular. Bu şikâyetler sonuçsuz kalmıştır. Nizâmülmülk bir Hasan Sabbahın fedaisi tarafından Nihâvend yakınlarında 14 Ekim 1092'de öldürüldü. Nizâmülmülk'ün İslâm kültür ve medeniyeti ve özellikle devlet teşkilâtı hakkında bilgi veren çok önemli bir eseri bulunmaktadır. Siyaset-nâme (Siyerü'l-mulûk) adlı eseri Farsça kaleme almıştır ve pek çok dile çevrildiği gibi M. Şerif Çavdaroğlu, M. Altay Köymen ve Nurettin Bayburtluğil tarafından üç ayrı Türkçe tercümesi vardır." Suat Kaymak, "Selçukluların Eğitim Kurumları: Nizamiye Medreseleri", Tarih ve Medeniyet Dergisi, S. 24, Mart 2013.

aldığı ve onun adına ülkeyi idare ettiği düşüncesine sahip bulunduğu görülmektedir. Türk töresine göre hükümdarlar Tanrı bağı, yani “kut” yoluyla yeryüzündeki tebaalarını idare etmektedirler. Bu geleneğe göre Selçuklu hükümdarlarının yaptıkları görevler kendilerine Tanrı tarafından tevdi edilmiştir. Sultan Alparslan’a göre Tanrı, kendisine verdiği görev gereği insanlar arasındaki düzeni sağlamak ve dünya işlerinin de gereğini yapmaktadır. Hükümdarın ağzından çıkan sözlerin, emirlerin, fermanların kanun hükmünde kuvveti vardı. Hükümdar danışma meclisleri (toy) kurar ve burada günlük konular müzakere edilir, kararlar alınır, fakat alınan kararlar istisari mahiyette olduğundan Hükümdarı bağlamamaktaydı⁷³.

Selçuklu Devletinde adliye teşkilâtı, örfî ve şer‘î olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kadılar Şer‘î yargı sistemindeki dava türü olan başta evlenme, boşanma, nafaka, miras, alacak davalarına bakar, yetimlerin, akıl hastalarının, erkek akrabası olmayan kadınların vasiliklerini yürütür, katib-i adil (noter) vazifesi görür, camileri ve bunlara ait tesisleri, vakıfları yönetir, vakfiyeleri tanzim ederdi. Kadılar ilim sahibi ahlaklı kişiler arasından seçilirdi. Rüşvet gibi kötü yollara tevessül etmemeleri için yaptıkları görev, buldukları makam ve ihtiyaçları dikkate alınarak uygun maaş verilir. Sultan bizzat baş kadıyı (kādilkudât) tayin ederdi. Anadolu Selçuklularında Konya kadısı başkadı (kādilkudât) olarak görev yapardı. Zulme ve haksızlığa uğrayan kişilerin, malları gasbedilen tüccarların, yüksek rütbeli memur ve kumandanlardan şikâyeti olan halkın davalarına (örfî davalara) Dîvân-ı Mezâlîm denilen mahkeme, bakardı. Dîvân-ı Mezâlîm’in en önemli özelliği hüküm verme yetkisinin münhasıran hükümdara ait olmasıdır. Büyük Selçuklular’dan itibaren sultanlar haftada iki gün bu mahkemeye başkanlık ederek bizzat yargılamanın içerisinde bulunmuşlardır. Devletin topraklarının genişlemesi ile Sultanlar doğal olarak yetki devri yaparak, Dîvân-ı Mezâlîm başkanlığına vezir, hanedan mensupları ve kadıları vekil olarak tayin etmiş, devletin en üst yöneticileri yargılamanın içerisinde olmasını devletin geleceği açısından önemli görmüşlerdir⁷⁴.

b. Türk-İslam Eğitim Geleneğinin Merkezi Olarak Medreseler

Türklerin İslam’ı kabul etmesiyle birlikte İslam inancının getirdiği kurallar ve hayat pratiği de Türk medeniyetinin bir parçası olmuştur. Selçuk Devletinin tevarüs ettiği tarihi tecrübe ve İslam’ın getirdiği kurallar ve kültürün karışımından yeni bir medeniyet anlayışı doğmuştur. Bundan olsa gerekir ki Selçukluların tarih sahnesine çıkmasından sonra gerek askeri alanda, gerek eğitim, gerekse kültür alanlarında İslam Dünyasının merkezinde hep Türkler var olagelmiştir. Selçuklu ile somutlaşan bu yeni nesil medeniyet inşasının en önemli yapı taşının hiç şüphesiz medreseler olduğu görülmektedir. Bu dönemde Türk ve İslam dünyasının o zaman kadar görmediği kadar eğitim, kültür ve sanat faaliyetleri ve

⁷³ Erdoğan Merçil, “Selçuklularda Devlet Teşkilatı”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 36, 2009, s.389-391

⁷⁴ Merçil, s. 390.

bu faaliyetlerin yapıldığı mekânlar olan medrese ve kütüphanelerin inşa edildiği görülmektedir. Hukuk eğitimini yeniden düşünmek için mutlaka ayrıntılı şekilde ele alınması gereken ve aşağıda ortaya koyacağımız ülkemizde hukuk eğitimi reformu önerilerimizin bir kısmına dayanak teşkil eden medreseleri etrafıca ele almak ve bu müesseselerdeki eğitim mantığını aktarmak istiyoruz.

Medrese; “ders” kökünden gelen “okumak, anlamak, öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak, İslam dini kurallarına uygun bilimlerin okutulduğu yer, fakülte” anlamına gelmektedir⁷⁵. Sâmi dillerinde ortak kullanılan “ders” kelimesinin türetilmesinden Tevrat’ın okutulduğu binalara *beytülmidrâs* adı verilmiştir. İslam’ın ilk dönemlerinde de Medine’de bu tür eğitim kurumunun olduğu bilinmektedir. İslam’ın ilk döneminde Medine’de Kur’an öğrenimin yapıldığı ev *dârülkurrâ* olarak bilinmekte ve bu evin, medreselerin doğuşunun temellerini attığı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte Medine’de inşa edilen Mescid-i Nebevî ve mescidin bir kısmında bulunan “*Suffe*” de içinde eğitim ve öğretim yapıldığından erken dönem medresenin ilk modeli olarak kabul edilmektedir.

İslam’ın ilk dönemlerinde medrese olarak inşa edilen eğitim kurumlarının kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak Medrese ve zaviyelerin⁷⁶ Türkleri etkileyerek İslam’ı kabul etmelerinde önemli rol oynadığı bilinen bir gerçektir. İlk medreselerin, Budist olan bazı Türk boylarının mektepleri olan “viharalar” dan etkilenerek Belh ve Buhara’da Müslüman olmuş Türkler tarafından inşa edildiği düşünülmektedir. Buhara adının da buradan geldiği iddia edilmiştir. İbn Kesîr ise 383 (993) yılı olayları arasında Bahâüddeve zamanında, Bağdat’ın batısındaki Kerh’te kurduğu *Dârülilmin Fukaha*’nın ilk medrese olduğunu, Nizâmiye medreselerinden çok önce bu medresenin kurulduğunu bildirir⁷⁷.

Türkler Anadolu’ya gelişinden itibaren birçok medrese yapmış özellikle Anadolu Selçukluları bir şehri fethettiklerinde ilk iş olarak orada cami, medrese, zâviye inşa etmiş; tüccar, din adamı ve göçebe Türk nüfusunun buralara yerleşmesine yardımcı olmuşlardır. Selçuklular ve sonrasında kurulan Beylikler devrinde Anadolu’da inşa edilen, önemli bir kısmı günümüze kadar gelen 139 civarında medrese bulunmaktadır.⁷⁸

Türk İslam tarihte “fırsat eşitliği” sağlayan Nizamiye medreselerinin eğitim tarihimizde önemli bir yeri vardır. Nizamiye Medreselerinden önce bugünkü anlamdaki yükseköğrenim, yalnızca mali durumu çok üst düzey olan ailelerin

⁷⁵ TDK Sözlük tanımına göre medrese; “İslam ülkelerinde, genellikle İslam dini kurallarına uygun bilimlerin okutulduğu yer; Fakülte” demektir. <https://sozluk.gov.tr/>

⁷⁶ “Zaviye, bir şeyhin yönetiminde tasavvuf eğitiminin verildiği mekân, tekke.” **Mustafa Kara**, “Tekke”, TDV İslam Ansiklopedisi, 40. Cilt, 2011, s. 370-379.

⁷⁷ **Nebi Bozkurt**, “Medrese”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 28, 2003, s.323-327; **Mehmet Birekul**, “Anadolu Selçuklu Devletinde Eğitim Ve Konya Medreseleri”, Meczua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 5, 2018, s. 85-88, **Abdülkerim Özaydın**, “Nizamiye Medresesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 33, 2007, s.188-191.

⁷⁸ **Turan**, s. 85-88; **Kaymak**, s. 388; **Özaydın**, s.188-191.

ulaşabileceği, bir olanak olarak görülmüştür. Nizâmülmülk, devlet eliyle medreseleri yatılı ve burslu bir eğitim kuruluşu haline getirmiş, öğretimde imkân ve fırsat eşitliğini sağlayarak sıradan insanların bilgiye ulaşmasını sağlamıştır. Nizamiye medreseleri organizasyon ve müfredatıyla medreseler tarihini derinden etkilemiştir. Nizamiye medreselerinden öncekiler özel kuruluşlar olduğu halde, Nizamiye medreseleri devlet himayesindeki birer kamu müessesesi olarak ortaya çıkmıştır. Daha önce kurulan medreselerin siyasi veya sosyal bir amacının olmadığı, fakat Nizamiye medreselerinin eğitim ve öğretim amacının yanı sıra dini ve siyasi bir hedefinin de olduğu görülmektedir. Nizamiye Medreselerinden sonra Irak'ta, İran'da, Suriye'de ve Mısır'da kurulan birçok medrese, her birinin siyasi veya dini hedeflerine göre belirlenen bir çalışma programı takip etmişlerdir. Bağdat'taki Nizamiye Medresesini Endülüslü gezgin İbn Battuta 1327'de ziyaret etmiş ve medresenin güzelliğinin darbimesel (atasözü) haline geldiğini ifade etmiştir⁷⁹.

Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi'nden önce Nîşâbur başta olmak üzere Doğu İslâm dünyasında otuzdan fazla medresenin kurulduğu belirtilmektedir. Medrese denilince daha çok, Alparslan'ın ve ardından oğlu Melikşah'ın veziri olan Nizâmülmülk tarafından devletin birliği ve güvenliği amacıyla Ehl-i sünnet akidesini güçlendirmek ve devletin ihtiyaç duyduğu görevlileri yetiştirmek için Nîşâbur, Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Âmül, Musul, Cizre, Rey ve bilhassa Bağdat'ta açılan Nizâmiye medreseleri akla gelmektedir. Nizâmiye medreselerinin başta gelen özelliği hoca ve talebelerin barınacağı odalarının bulunmasıdır. Bağdat'ta açılan Nizâmiye Medresesi, hoca ve öğrencilere mahsus odalar, dershaneler, mescit, kütüphane, yatakhane, yemekhane, hamam gibi bölümlerden oluşan bir külliye niteliğindedir.

Nizamiye medreselerinde dersler, hafta boyunca sabahtan yatsı vaktine kadar devam eder, ders saatleri, mevsimlere, dersin niteliğine ve hocaların ilmi derecesine göre değişirdi. Eğitim dili Arapça olan bu medreselerde görev alan eğitim kadrosu, medresenin büyüklüğüne ve okutulan derslere göre değişmekte, eğitim süresi ve müfredat ile ilgili genel bir düzenlemede bulunmamaktaydı. Yirmi yaşını aşkın olanlar öğrenci olarak kabul edilmekte olup eğitim süresi genellikle dört yıldır. Burada öğrenim gören öğrencilerin ileri seviyede olanlarına *müntehi* (mezun derecesine gelmiş), orta seviyede bulunanlarına *mutavassıt* (orta derecede) , yeni başlayanlarına *mübtedî* (yeni talebe) deniyordu. Medresede eğitimini tamamlayanlara *icâzet* (diploma) verilir, belli bir sürede istenen başarıyı gösteremeyen öğrencinin ilişiği kesilirdi.

Ders işleme yöntemi genel hatlarıyla ezber, tekrar, müzakere ve not tutma şeklindedir. Sonraki dönemlerde ilgili dalda yazılmış en ünlü eserler ders kitabı olarak okutulmuş, bu eserlerin öğrenci tarafından ezberlenmesi istenmiştir. Medresede okutulan başlıca dersler Kur'an ve Kur'an ilimleri, Hadis, Şafîî fıkhı ve Şafîî fıkıh usulü (İslam Hukuku Metodolojisi), Eşari Kelamı, Arap edebiyatı,

⁷⁹ Kaymak, s. 388; Bozkurt, s. 323-327; Birekul, s. 85-88.

Arapça grameri, Vaaz (hitabet), Riyaziye (matematik) ve Ferâiz (İslam miras hukuku) dersleridir. Medreselerde okutulan mantık, felsefe ve akli bilgileri içeren dersler batı dünyasını etkilemiş, konulara ilgi duyan Hristiyanlar buralardan aldıkları bilgileri Avrupa'ya taşımış bu sayede İbn Rüşd'ün düşünceleri Müslüman Doğu'dan çok Hristiyan Batı'yı etkilemiştir. Avrupa'da doğan *Averroisme* (İbn Rüşdcülük) cereyanı kilise tahakkümü ve skolastik düşünceyi tartışılır hale getirmiş, Rönesans ve reformların önünün açılmasına katkı sağlamıştır.

Nizâmiye Medresesi'ne müderris (öğretim üyesi) olarak tayin edilen hocalara siyah cübbe giydirilir, sarık ve şal hediye edilirdi. Görevinden ayrılan müderris görevden ayrıldığıının ilanı için cübbe ve sarığını medreseye iade etmek zorundaydı. Bugün ülkemizdeki bazı eğitim kurumlarında ki görev değişiminin benzer usulle olması Nizamiye Medreselerinin etkisinin devamı olarak düşünülebilir⁸⁰.

İran'da özellikle Selçuklular döneminde kurulan medreseler 13. yüzyılda Moğol saldırılarından büyük zarar görmüş, İlhanlı Devleti düzeni sağladıktan sonra yıkılan medreseler yeniden ihya edilmiştir. Timur devrinde de İran'da önemli medreseler kurulduğu görülmektedir. Yemen'de Eyyubiler ve Osmanlılar zamanında toplamda 193 adet medrese inşa edildiği tarihi kayıtlarda görülmektedir. Medreseler varlıklarını sultanların, nüfuzlu devlet adamlarının ve zenginlerin himayesinde kurulan vakıfların gelirleriyle sürdürmüştür. Nizâmiye medreselerinin yönetimi Nizâmülmülk ile ailesi tarafından yapılmış, medreselere kitaplar, arazi ve dükkânlar vakfedilerek yaşatılması sağlanmıştır.⁸¹

Büyük Selçuklu Devleti'nin dağılmasının ardından sonra oluşan devletler onların izini takip etmiştir. Nizâmülmülk'ün ideali ve düşüncesinin devamı olarak Nüreddin Mahmud Zengî ve Selâhaddîn-i Eyyûbî Yukarı Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da gerçekleştirmiş, böylece medrese sistemi doğudan batıya doğru yayılmıştır. Nüreddin Mahmud Zengî eğitime büyük önem vererek medreseleri Suriye'nin bütün şehir ve köylerine kadar yaydığı görülmektedir.⁸²

6. Osmanlı Devleti

a. Genel Olarak

Osmanlı Devleti'nde ülke içerisinde yaşayan her topluluk kendi hukukunu uygulamakta serbest bırakılmıştır. Hukuki çoğulculuğun (pluralizm) hakim olduğu ülkede hukuk birliğinden söz etmek mümkün değildir. Osmanlı Devleti Müslüman tebaa için “şer’i hukuk” ve “örfi hukuk” olmak üzere olmak üzere iki farklı hukuk disiplini uygulamıştır. Şer’i hukuk; Kur’an, sünnet, icma ve kıyasa dayanan bir hukuk disiplini olarak ortaya çıkmıştır. Örfi hukuk ise şer’i hukukun

⁸⁰ Birekul, s. 85-88; Özaydın, s.188-191; Kaymak, s. 389; Bozkurt, s.323-327.

⁸¹ Özaydın, s. 390.

⁸² Birekul, s. 87-88; Özaydın, s. 191.

dışında olan, şer’i hukuka aykırı düşmeyen vergi ve günlük işler için padişahın koyduğu kurallardan, “kanunnamelerden” oluşmaktaydı.

Osmanlı Devleti sınırları içinde Tanzimat’a kadar yalnızca hukuk eğitimi veren bir medrese ya da okul bulunmadığı görülmektedir⁸³. Medreseden mezun olanlar kadılık, din görevliliği veya devlet kademesinde başka değişik makamlarda görev yapabilmekteydi. Medreselerde müderrisler tarafından verilen eğitim kapsamında bir uyuşmazlığın fıkıh ilmine göre nasıl çözümleneceği yönünde dersler verilmiştir. Ders kitabı olarak da tanınmış âlimler tarafından kaleme alınmış fıkıh kitapları kullanılmaktaydı⁸⁴. Eğitim belirli kademelere ayrılmıştı. İlk kademeyi bitirenler küçük kazalara kadı olarak atanır, ikinci kademeyi tamamlayanlar ise kazaskerlik ve şeyhülislâmlık makamına kadar yükselebilenlerdi⁸⁵. Kadılık mesleğine kabul için, medresede eğitim görmek, sınavlardan başarılı olmak ve müderrislerden icazet almak gerekirdi⁸⁶. Örfi hukuk medreselerin müfredatında bulunmadığından doğal olarak kadı adayları bu alanda eğitim almazlardı. Osmanlı Hukukunda temyiz mercii olmadığından kadınların verdiği kararlar kesin hüküm doğurur, şikâyet üzerine Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerince verilen kararlar incelenir gerekiyorsa düzeltilirdi. Kadınlar bağımsız olup hiçbir kurum ve kişiden emir ve talimat almazlar, atandığı yerde iki yıldan fazla görevde kalmaz görev süresinin sonunda merkezden başka bir başka yere atanırlardı. Mahkemelere başvurmak harca tabi olup, harç bedelleri kanunnameler ile belirlenmişti. Kadınlar aldıkları maaşlarının yanı sıra, kendi mahkemelerine ödenen harçlardan da belli oranda gelir elde ederdi⁸⁷.

Osmanlı’nın erken dönemlerinde hukuk eğitimi medreselerde diğer dersler arasında verilmekte iken Tanzimat döneminde devletin hukuk ve eğitim alanında geçirdiği köklü dönüşüm sonucunda hukuk okulu/fakültesi kurulmuştur. Bu nedenle Osmanlı’da hukuk eğitimi temelinde klasik dönem ve Tanzimat dönemi şeklinde ikiye ayırarak incelemek gerekir. Klasik dönemi ele alırken yine önemine binaen Osmanlı medrese müessesinin üzerinde ayrıntılı olarak duracağız.

b. Klasik Dönemde Hukuk Eğitimi: Osmanlı Medreseleri

Osmanlı Devleti diğer Türk devletlerinde olduğu gibi; devlet yönetiminden askeri sisteme, eğitimden adalete kadar birçok kurumun birikimini doğal olarak Selçuklulardan tevarüs etmiştir. Osmanlıların Selçuklulardan örnek aldıkları eğitim modellemesinin temelini medrese sistemi oluşturmaktadır. Osmanlılar medreseyi içselleştirirken, yöntemin ve eğitimin devamlılığı için eğitim modelinde, usullerde ve mimari tarzda gerekli yeni düzenlemeler de yapmıştır.

⁸³ Coşkun Üçok, “Türkiye’de Hukuk Eğitimi ve Araştırmaları”, Selçuk Ün. Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, s. 2, 1989, s. 11-13; Ataş/Dost/Çelikkol, s. 35-52.

⁸⁴ Üçok, s. 12; Ataş/Dost/Çelikkol, s. 35-52.

⁸⁵ Üçok, s. 13.

⁸⁶ İlber Ortaylı, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı, İstanbul, 2017, s.14; Ataş/Dost/Çelikkol, s. 39.

⁸⁷ Ortaylı, s. 15-25; Ataş/Dost/Çelikkol, s. 40.

Medreseler, cami ve mescitlerin yanında dini bilgilerin öğretildiği eğitim kurumları olarak teşekkül etmiş, zamanla hem İslam âleminde hem de dünya medeniyet tarihinde sistematik şekil ve metotla öğretim yapan kurumlar haline gelmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere eğitim tarihimiz açısından sistematik anlamda eğitime geçişimiz Büyük Selçuklu veziri ve önemli bir siyaset adamı olan Nizamülmülk'ün 1057 yılında Bağdat'ta kurduğu Nizamiye Medreseleri ile başlamıştır diyebiliriz⁸⁸. Planı, teşkilatı ve müfredatıyla Nizamiye Medreseleri dünya eğitim kurumlarına ilham kaynağı olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti'nden Osmanlı İmparatorluğu'na birçok Müslüman devlet ve toplumda ilmiye mensupları ve devletin üst düzey yöneticilerinin yetiştirilmesinde Medreseler önemli rol üstlenmişlerdir.⁸⁹

Osmanlıda medreselerin müfredatı on iki basamaklı bir programa sahip olup eğitim süresi yirmi yılı bulmaktaydı. Mezun olanlar kadılık, müftülük, müderrislik, cami hizmetleri ve kâtiplik gibi değişik alanlarda görev alırlardı. Müderris olmanın şartı üstün başarı göstermekti. Osmanlı'daki erken dönemdeki eğitim kurumları incelendiğinde amaca ve ihtiyaca yönelik disiplinli bir ilköğretimden sonra, günümüz yükseköğrenime eşdeğer nitelikte eğitim kalitesine sahip oldukları görülmektedir. Osmanlı'daki eğitim kurumları arasında *sıbyan mektebi*, *medrese*, *darulkurra*, *iptidai*, *idadi*, *rüştiye*, *darülfünun*, *darüşşafaka*, *darülmalumat* ve *mekteb-i aşireti hümayun* gibi halka yönelik eğitim kurumları yanında *Enderun*, *Acemi Oğlanlar Ocağı*, *Mülkiye Mektebi*, *Darülmarif*, *Mektebi Osmani* ve *Lisan Mektebi* gibi memur yetiştirmek amacıyla kurulan eğitim kurumları da bulunmaktadır⁹⁰.

Osmanlılar döneminde medreselerin fizikî şartları, mimari özellikleri, ders programı ve misyonu önemli değişim ve gelişim göstermiştir. Selçuklular döneminde görülen eksiklikler tamamlanarak eğitim kademelere ayrılarak ilköğrenimden yüksek eğitime giden bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır. Buna göre; sıbyan mektebinden sonra gidilen, orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine benzer kademelerin yer aldığı ve sadece Müslümanların devam edebildiği bir eğitim kurumuna dönüşmüştür.

Orhan Gazi 1331 tarihinde ilk medreseyi İznik te kurmuştur. Bursa'nın fethinden kısa bir süre sonra da Manastır Medresesi olarak da bilinen Orhan Gazi Medresesi'ni ve giderlerini karşılamak için bir de vakıf kurularak eğitimin devamlılığı sağlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde beyler ve padişahlar tarafından Bursa'da yirmiden fazla medrese kurulmuş ve Bursa eğitim merkezi haline gelmiştir. 1361'de Edirne'nin fethiyle medrese tarihinde yeni bir safha açılmış, Çelebi Mehmet devrinde iki, II. Murad döneminde dokuz medrese inşa

⁸⁸ **Recai Doğan**, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 37, S. 1, 1997, s. 408-420; **Özaydın**, s. 188-191.

⁸⁹ **Doğan** s. 420; **Bozkurt**, s. 327.

⁹⁰ **Doğan** s. 420; **Uğur Eskier**, "Osmanlı Devletinde Eğitim Kurumları", Makaleler, <https://www.makaleler.com/osmanli-devletinde-egitim-kurumlari>, (Erişim: 07.04.2020).

edilerek eğitime başlamıştır. Özellikle Dârülhadis Medresesi, 1470 yılında İstanbul'daki *Sahn-ı Semân* medreseleri inşa edilip açılıncaya kadar en üst eğitim veren medrese olarak faaliyet göstermiştir. 1326-1451 yılları arasında, on biri Orhan Bey, sekizi I. Murad, yirmisi I. Bayezid, yedisi I. Mehmet, otuz yedisi II. Murad zamanında inşa edilmiş elli üçü Anadolu'da, yirmi dokuzu Rumeli'de ve ikisi Kudüs'te toplam seksen dört medresenin eğitim vermektedir⁹¹.

İstanbul'u fethiyle başlayan yeni dönemde ilk medrese 1459'da Eyüpsultan'da inşa edilerek eğitime başlamıştır. 1470 yılında ise Fâtih Külliyesi içerisinde sekiz medreseden oluşan *Sahn-ı Semân* (sekiz avlu ve sekiz tetimme) Medresesi inşa edilip eğitime başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu *Sahn-ı Seman* medreselerinde; hukuk, ilahiyat ve edebiyat dersleri verilmekteydi. Bu medreselerin özgün konumu, mimarisi, ders müfredatı ve ayrıca giderlerini karşılamak için kurulan vakıf göz önüne alındığında bunlar yükseköğretim seviyesinin de ötesinde adeta bir enstitü mahiyetindeydi. Devam eden süreçte İstanbul, Edirne, Amasya gibi illerde yeni medreseler inşa edilmiştir. Bir asır sonra 1550-1557 de inşa edilen Süleymaniye Külliyesi; *Medrese-İ Evvel, Sâni*,⁹² *Sâlis*⁹³ ve *Râbi*⁹⁴ isimleriyle dört medrese, bir tıp medresesi ve *Dârüşşifâ* ile *Dârülhadis*'ten oluşuyordu. Süleymaniye Medresesinde fen ve tıp ilminin öğretildiği bilinmektedir. Bu medreseler Osmanlı döneminde eğitimin zirvesini yakalamıştır. Bu dönemdeki medrese sistemi, dereceler, dersler, bütçe kaynakları, yönetim ve organizasyon alanlarına önemli gelişmelere öncülük etmiştir.

Osmanlı'da yeni fethedilen yerleşim birimlerine medrese inşa etmek de yerleşmiş bir âdetti. Osmanlı idaresine giren yerlerde medrese teşkili sadece eğitim amacına değil, İslâm dini ve kültürünün yaygınlaşması ile fethedilen topraklarda yaşayan değişik etnisitelere mensup ahalinin İslam Kültür ve medeniyetini benimsemesi amaçlarına yönelikti. Bu amaçla; Bulgaristan'da 142 medrese, 273 mektep, Yunanistan'da 182 medrese, 315 mektep, dağılan Yugoslavya'da 223 medrese, 1134 mektep ve Arnavutluk'ta yirmi sekiz medrese, 121 mektep olmak üzere toplam 575 medrese ve 1843 mektebin eğitim faaliyeti yaptığı görülmektedir. 20.yy başlarına kadar İstanbul'da ve Anadolu'da da yüzlerce medrese ve mektebin inşa edildiği görülmektedir. Anadolu'yu gezen yabancı seyyahlar kitaplarında medreselerden övgüyle söz ederler örneğin Perrot, 1861'de Amasya'ya gelmiş buradaki medrese ve eğitim hayatını gördüğünde bu kenti Oxford'a benzetmiştir⁹⁵.

Medresenin müfredatında hem dini ilimler hem de sosyal ve teknik ilimler okutulmuştur. Dini ve sosyal bilimlerin içerisinde fıkıh, yani hukuk biliminin de eğitimde önemli bir yeri vardı. Medresede okutulan dersler arasında matematik,

⁹¹ Mehmet İpşirli, Medrese, TDV İslam Ansiklopedisi, S.327-332

⁹² **Sâni**:1)İkinci,San'atkâr, her işini san'atla yapan,herşeyi sanatlı yaratan Allah.

⁹³ **Salis**; Üçüncü.

⁹⁴ **Râbi**;Dördüncü

⁹⁵ Mehmet İpşirli, Medrese, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 28, 2003, s. 327-332.

hitabet, mantık, kelâm, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh (hukuk) ve benzeri dersler mevcuttu. Eğitim yöntemi takrir, tartışma, soru-cevap şeklindeydi. 1728-1741 yıllarında Fransız büyükelçisi olan Marquis de Villeneuve, hükümeti adına medrese eğitimi ve mahiyeti hakkında Osmanlı İdaresinden bilgi istemiş, bunun üzerine Reîsülküttâb⁹⁶ Mustafa Efendi tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda; Osmanlı medreselerinde sınıfın değil, dersin geçildiği, her dersin başlangıç, orta ve ileri seviyelerde ele alındığı, işlenen her ders için en az üç kitabın okutulduğu ve öğrencilerin ders hazırladıkları bilgileri ile derslerin işleniş tarzı ve hoca-öğrenci ilişkisi hakkında açıklamalar yer almaktadır. Dersler sabah ve ikinci namazı sonrası olmak üzere iki devre olarak okutulur, haftanın beş günü ders yapılır, salı ve cuma günleri tatil olurdu. Medresedeki ders geçme usulüne göre, bilinen kitapların yerleşik teamüllere göre sırayla okunması ve başarılı olunması ile öğrencinin hangi konu ve kitapları nereye kadar okunduysa elindeki *temessüke* (deftere) düzenli bir şekilde müderris tarafından işlenirdi. Başka bir müderris *temessüksüz*⁹⁷ bir talebeyi kabul etmez, her dersin ve kitabının alt seviyeden basamak basamak yukarıya doğru sırayla okunmasıyla eğitim tamamlanırdı. Bu sistemde eğitiminin ana omurgası müderris olup, talebelerin hangi medresede okuduğu değil hangi hocalardan ders hangi dersi aldığı önemli olduğundan *icâzetnâmelerde* (diplomalarda) hocaların adları ile aldıkları dersler özellikle vurgulanırdı. Medrese eğitimine dört-beş yıl devam devam eden öğrenci, üçer dörder ay kalarak her müderristen beş altı ders alırdı. Buradan geçtikten sonra semaniye medresesine geçiş yapar, bir yıl daha eğitim alır, daha sonra padişah medreselerine girebilirdi. 25 ila 30 yaşları arasında *mülâzım* yani müderris yardımcısı olarak medresede kalır veya kadı olarak tayin edilirdi. Osmanlının eğitim sisteminin ana yapısını oluşturan medrese özellikle 16.y.y ortalarında kendi içinde sosyal ve ekonomik sebeplerle bazı değişimlere uğramış, müderrislik, müftülük, kadılık unvanları arasında uyum sağlanarak müderrislikten kadılığa, kadılıktan müderrisliğe geçişler yaşanmıştır.⁹⁸

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yükseliş dönemine kadar bilimin ve gelişmenin merkezinde bulunan medrese, zamanla değişime ayak uyduramayarak kısır çekişmelere kurban olmuş, toplumun ve devletin ihtiyaçlarına cevap veremeyen hantal bir yapı haline dönüşmüştür. Medreselerin kalitesi 16. yüzyıldan itibaren düşüşe geçerek, beklentilerin gerisine düşmüştür. Yükseliş dönemi sonrasında İmparatorluk içerisinde ve dışarısında imparatorluk aleyhine gelişen olgular nedeniyle sıkıntıya giren Osmanlı Devleti, askeri, iktisadi ve eğitim alanında alternatif çözüm yolları ararken medrese kendisine düşen görevi tam olarak anlayamadığından, yenilenme ve değişim sürecinin mevsimini

⁹⁶ “Reîsülküttâplık müessesesi bürokrasi içerisinde ifa ettiği görevlerin niteliği sebebiyle bazı özelliklere sahip memuriyetlerden biridir. XVIII. yüzyılda devletin artan diplomasi faaliyetlerine paralel biçimde Dışişleri bürokrasisi Reîsülküttâplığın başlıca meşguliyet alanını oluşturdu.” **Recep Ahışalı**, “Reîsülküttâp”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, 2007, s. 547.

⁹⁷ Temessük; Antlaşma, sulhname vb.nde iki tarafça alınıp verilen mühürlü kâğıt. Yetki belgesi, tasarruf vesikası.

⁹⁸ **İpşirli**, s. 328.

kaçırmış ve gözden düşmüştür. Medrese; 18.yy da *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun* ve *Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun*'un kurulmasıyla birlikte teknik eğitim ve öğrenimden, 19.yy'ın başında tıbbiyenin kurulmasıyla tıp eğitiminden, mülkiyenin kurulmasıyla da fikrî ve idarî anlamdaki eğitim ve öğretim alanlardan uzaklaşmıştır. Medrese daha sonraki dönemlerde klasik mahkemeler yerine *nizâmiye* mahkemelerinin kurulması ve hukuk mekteplerinin açılmasıyla birlikte büyük ölçüde hukuk eğitimi ve yargı alanından çıkarak sadece dini eğitim veren bir konuma gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ilmiye sınıfına verilen önemin azalması ve medreselerin kudretlerini giderek kaybetmeleri üzerine bilhassa Sultan İkinci Abdülhamid devrinde meslekî öğrenim için mektepler açılmaya başlanmıştır. Hukuk öğrenimi bakımından, modern usulde şer'î hâkim yetiştirmek üzere 1853-1854 yılında İstanbul'da *Muallimhâne-yi Nüvvâb* adıyla bir mektep açılmış, bu mektep 1885 yılında da *Mekteb-i Nüvvâb*, 1908 yılında da *Medresetü'l-Kudât* adını almış ancak istenen sonuç elde edilememiştir⁹⁹. II. Abdülhamid döneminden sonra Mustafa Hayri ve Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım zamanında medreselerin reformu için bir komisyon kurulmuş çeşitli nizamnameler hazırlanarak geleneksel yapısından farklı, okul tarzında yeni program uygulanmaya başlanırsa da I. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle tam olarak istenen amaca ulaşılammıştır. Medreselerin reformu için 20.y.y'ın başlarında *Beyânülhak*, *Sırât-ı Müstakim* ve *Sebilürreşâd* gibi devrin muhafazakâr dergilerinde çözüm önerileri getirilmiş ise de, 3 Mart 1924 tarihli Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile önce Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiş, kanunun yürürlüğe girmesinden on üç gün sonra “medrese” sistemi kapatılmıştır. Böylelikle, M.S. 1067 yılında Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından eğitim kurumu olarak sistemleştirilen ve tarihimiz de çok önemli bir yeri olan medrese kurumu 1924 yılında resmen sona ermiştir¹⁰⁰.

c. Tanzimat Döneminde Hukuk ve Eğitim

1859 yılında etkin olan Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ne adli sistemde reform yapması telkinlerinde bulunarak, yargılamaların aleni yapılmasını, mahkemelerde uygulanacak kuralların azınlıklar da dâhil bütün tebaanın kabul edeceği şekilde hazırlanmasını ve buna uygun yasal düzenlemelerin yapılmasını, bütün bunların yanında din ve milliyet ayrımı yapılmaksızın öğrenci kabul edecek hukuk okulu açılmasını istediler. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile başlayan değişim süreci doğal olarak hukuk sistemi ve hukuk eğitiminde de köklü değişiklikler yapılması ile sonuçlandı. Bu yenilikleri, kanunlaştırma ve adliye sistemindeki yapısal değişim olarak ifade edebiliriz.

Tanzimat'la beraber Avrupa'dan kanunların iktibas edilmesiyle birlikte yargı teşkilatı ikiye ayrılmıştır. Bir yanda uyuşmazlıkları şer'î hükümlere göre karara bağlayan klasik şer'î mahkemeler varlıklarını devam ettirirken diğer yanda iktibas

⁹⁹ Ekrem Buğra Ekinci, “Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi”, Tarih ve Medeniyet Dergisi, S: 58, Ocak 1999, s. 50-52.

¹⁰⁰ İpşirli, s. 332.

edilen kanunlara tabi olan hukuki uyuşmazlıkları karara bağlayan nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Tanzimat ile birlikte medreselerde şer'î hukuk derslerinin yanında, iktibas edilen yasaları konu eden hukuk dersleri de müfredata dâhil edilmiş ancak medreselerde verilen hukuk öğretimi beklenen sonucu verememiştir¹⁰¹.

i. Mekteb-i Hukuk-ı Sultani

Osmanlı yargı teşkilatına yeni giren batılı usuldeki Nizamiye Mahkemelerinde yargılamayı yapacak yetişmiş hâkim ve yardımcı personele duyulan ihtiyaç hukuk mekteplerinin doğuşuna sebep olmuştur. 1859 tarihinde Galatasaray Lisesi içerisinde Üniversite tarzındaki ilk hukuk mektebi kurulmuştur. Bir süre sonra, 2 Temmuz 1870 tarihinde Adliye Nezareti tarafından, nizamiye mahkemeleri için gerekli personelin yetiştirilmesi, gerekli kanunlarla hukuk usul ve kurallarının öğretilmesi amacıyla *Kavanin ve Nizamât Dershanesi* açılmış, hukuk okulunun ilk adımını teşkil eden bu dershaneden mezun olanlar da istenen başarıyı gösterememişlerdir. Osmanlı Devleti'nde Yükseköğrenim seviyesinde kurulan ilk hukuk okulu 1874 yılında kurulan *Mekteb-i Hukuk-ı Sultani*dir, 1874 yılında dönemin Maarif Nazırı Safveti Paşa, *Mekteb-i Sultani*'nin müdürü Sava Paşa'ya hukuk mektebinin de kurulması için talimat niteliğinde mektup göndermiştir. Bu mektupta Maarif Nazırı Safveti Paşa'nın ifade ettiğine göre; “*Daha önceki dönemler Mekteb-i Sultani müfredatında Mecelle, Roma Hukuku ve Milletler Hukuku gibi dersler okutulduğunu, şimdi bu derslerin orta tedrisattan ayrılarak mektep dâhilinde, mezun olmuş diplomalı talebelere tahsis edilmek üzere bir hukuk mektebi kurulması gereklidir...*”¹⁰². Hukuk Okulu bu mektup üzerine kurulmuştur. Okulun kurulma gerekçesi; “*halkın davalarına bakılması ve hukukun korunması için mükellef kişilerin yetiştirilmesi ve burayı tamamlayanların Adliye Nezareti'nce çeşitli memuriyet ve hizmetlerde istihdam edilmesi*”¹⁰³ olarak belirtilmiştir.

Mekteb-i Sultani bünyesinde kurulan hukuk okulunun eğitim ve müfredat şartları da belirlenmişti. Hukuk mektebine kabul edilen öğrencinin adı, yaşı, ikametgâhı, memleketi deftere kaydedilir ve öğrenci olduğuna dair kendisine belge verilir. Okuldaki derslere dışarıdan katılmak mümkündü. Katılan öğrencilerin kaydı yapılmakla beraber devam mecburiyetleri yoktu, fakat devam eden öğrencilere dönem sonunda eğitim gördüklerini belirten tasdikname verilir. Devamlı

¹⁰¹ **Nuran Koyuncu**, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVI, Y. 2012, s. 180.

¹⁰² **Ekmeleddin İhsanoğlu**, “Darülfünun: Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılda Kurulan Yüksek Öğretim Müessesesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8, 1993, s. 521-525; **Adnan Şişman**, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları (1868 – 1871), Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s. 45; **Koyuncu**, s. 169; **Ali Adem Yörük**, Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2008, s. 76; **Aydın**, s. 415-424, **Fethi Gedikli**, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, İÜHF C. LXIX, S.1, 2011, s. 91-104.

¹⁰³ **Koyuncu**, s. 169.

öğrenci olarak kabul edilenler, derslere devam etmek, öğretmenler tarafından yöneltilen soruları cevaplandırmak, senede dört defa belirli dönemlerde idareye başvurarak “*anskripsiyon*” olarak ifade olunan kayıt belgesini almak ve dönem sonu sınavları ile bitirme sınavlarında sözlü ve yazılıdan başarılı olmak zorundaydı. Bütün bu sınavlardan başarılı olanlara “*doktora*” unvanı veriliyordu. Derslerin başlamasından önce yoklama alınır, gelmeyen öğrenciler yok yazılırdı. Derse katılan öğrenciler ise sorulan sorulara verecekleri cevaplara göre sözlü notu alırdı. Öğretmenler, öğrenciler hakkında ayrıca kanaat notu verir ve bütün notlar idareye dönem sonunda teslim edilirdi. Dönem içerisinde ahlaklı davranan ve istenen başarıyı gösterip *anskripsiyon*larını alanlar yılsonu sınavlara girebilirlerdi. Yılsonu sınavları yazılı ve sözlü olmak üzere iki bölümden ibaretti. Müdür ve öğretmenler yazılı sınavı geçenlere sözlü sınav yaparlardı. Yazılı sınavdan başarılı olamayanlar üç ay sonra yeniden sınava alınırlardı. Eğitim süresi sonunda yapılan sınavlarda başarılı olanlar bir konu üzerine tez hazırlar, Maarif Nezaret temsilcileri, müdür ve öğretmenlerinden oluşan komisyonda savunma yapar, başarılı oldukları takdirde doktor unvanı alırlardı. Doktor unvanını alanlar Nizamiye Mahkemelerinde hâkim olarak görev yapabilirlerdi. Doktora sınavında başarılı olamayan veya bitirme tezini vermeyenlere daha kolay bir sınav yapılır bunlara “*lisansiyeye*” diploması verilirdi. Bu diplomaya sahip olanlar dava vekilliği (avukatlık) yapabilirlerdi.

Mekteb-i Sultani bünyesinde kurulan Hukuk Okulunun eğitim süresi dört yıldır. 1880 yılında Hukuk okulundan, biri Rum, biri Müslüman ve beşi de Ermeni olmak üzere toplam yedi kişi mezun olmuştur. 1881 yılında ise hukuk okulundan *lisansiyeye* diploması alan altı öğrenci arasında Müslüman öğrenci bulunmuyordu. Mezun olanlar pratik bilgilerini geliştirmeleri amacıyla, çeşitli mahkemelerde staj yaparlardı. *Mekteb-i Sultani Hukuk Okulu*'nun müfredatında görülen dersler ise; Fıkıh (İslâm hukuku), Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (Medeni hukuk), Usûl-i Fıkıh (Fıkıh usulü), Hukuk-u Umumiye (Hukuka giriş ve hukuk tarihi), Kavanin ve Nizam-ı Devlet-i Aliyye (Osmanlı Devleti'nin kanun ve nizamları), Roma Kavanini (Roma Hukuku), Kanun-ı Ticaret (Ticaret Hukuku), Usûl-i Muhakeme (Muhakeme Usulü), Kanun-ı Ceza ve Usûl-ı İstintak (Ceza Hukuku ve Ceza Muhakeme Usulü Hukuku), Kavanin-i Bahriye (Deniz Ticaret Hukuku), Hukuk-ı Düvel ve Milel (Devletlerarası ve Milletlerarası Hukuk), Muahedat (Sözleşmeler Hukuku) , Servet-i milel veya iktisat (Ekonomi-Politik) dersleri okutuluyordu.

ii. Mekteb-i Hukuk-ı Şahane

1874 yılında kurulan *Mekteb-i Hukuk-ı Sultani*'den sonra, 1880 yılında *Adliye Nezareti*'ne bağlı olarak *Mekteb-i Hukuk-ı Şahane* kurulmuştur. 1881 yılında *Mekteb-i Hukuk-ı Sultani*, *Mekteb-i Hukuk-ı Şahane* ile birleşmiştir. 1886 yılında *Maarif Nezaretine* devredilmiş, 1900 yılında *Dârülfünun*'a bağlanarak Hukuk Fakültesi adını almıştır. *Dârülfünun* (İstanbul Üniversitesi) Hukuk Fakültesi zaman zaman eğitim ve öğretime değişik sebeplerle ara vermiş olsa da günümüze kadar varlığını korumayı başarmıştır.

Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'nin kuruluş amacı Adalet Nezaretine bağlı adli ve siyasi kanunların ve devletin hukuka ilişkin usul ve düzenlemelerinin eğitimidir. 1878 yılında hukuk okulunun nizamnamesi padişah II.Abdülhamit Han tarafından onaylanarak resmen kuruluşu gerçekleşmiştir. Ancak 1880 tarihinde açılışı yapılarak 1880-1882 eğitim ve öğretimin yılında faaliyete geçebilmiştir. Adliye Nazırı Ahmet Cevdet Paşa açılış için verdiği ilk derste; “*Efendilerim, ilm-i hukukun lüzum ve faidesi ve bizim buna ne mertebe muhtaç olduğumuz mâlûm ve müsellemdir. Dersaadette (İstanbul’da) bir hukuk mektebi küşadı (açılması) arzu olunuyordu. Divan-ı Ahkâmı Adliyenin teşkilinde bunun bir mertebe daha ehemmiyeti arttı... Efendiler, tahsil edeceğiniz ilmin kadri pek büyüktür. Biliyorsunuz ki hesap ve hendese ve kimya gibi ulum-u akliyeyi tâlim için peygamberler gelmedi ama kavanin-i şer’iyeyi telkin ve tebliği için peygamberler geldi. Bu babta başka delil iradına hâcet görmem*”¹⁰⁴ ifadesiyle hukuk eğitimine vermiş olduğu önemi vurgulamıştır.

Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'nin eğitim süresi üç yıl ve gündüzlü olarak belirlenmiş, mezun olanların adliye teşkilatı içinde veya bakanlıktaki hukuk işleri için istihdam edilecekleri açıklanmıştır. Müfredatta belirlenen dersler; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (Medeni hukuk), Arazi Kanunu, Tapu ve Emlak Nizamnameleri, Ceza Hukuku, Ticaret Beriye ve Bahriye Kanunları (Kara ve Deniz Ticareti Hukuku), Usulü Muhakeme Hukukiyesi ve Cezaiyyesi Kanunları (Ceza Usul), Usulü Tanzim Alam İlmi Hukuku Milel, Muamelatı Ecnebiyeye Müteallik Uhud ve Nizamât ve Mukavelat ve Fransızca olarak belirlendi. Mektepteki eğitim dili ise Osmanlıca idi. Hukuk okuluna öğrenci kabul edilmesinin de şartları vardı. Buna göre öğrenci kaydı için; 18 yaşını bitirmiş Osmanlı vatandaşı olmak, Osmanlıca lisanını yazılı ve sözlü olarak iyi bilmek, hitabet yeteneğine sahip olmak, Arapça, mantık, coğrafya ve muhasebe eğitimi almış olmak, Osmanlı tarihi ve geleneğini bilmek, iyi ahlaklı düzgün insan olduğuna ilişkin muteber iki kişinin kefaletini sunmak şarttı. Öğrenci kabul sınavlarının öğretmenlerden oluşan sınav heyeti huzurunda tarafsız bir usulle, hakkaniyete uygun olarak, her yıl belirlen zamanda yapılması öngörülmüştü. Kabul edilenlerin isminin sınav heyetinin tutanağı ile tespit edilmesi ve öğrenci defterine kaydedilmesi ve bunlara okula kaydolduklarına ilişkin mühürlü bir belge verilmesi ile kayıt süreci tamamlanıyordu¹⁰⁵.

Her gün yoklama alınır, özürsüz ve kesintisiz olarak sekiz gün gelmeyen öğrenci okulu bırakmış sayılırdı. Öğrencilere her sınıfta yılsonu sınavları ve üçüncü yılı tamamlayanlara da ayrı bir mezuniyet sınavı yapılmaktaydı. Sınıf geçme sınavları öğretmenler ve müdürden oluşan sınav kurulu tarafından, mezuniyet sınavları ise Adliye Nezareti’nden gelen konusunda uzman üç kişinin de katılımıyla açık olarak yapılırdı. Her sınıfın yılsonu sınavı sadece o dönem görülen derslerden yapılır, yalnızca derse devam edenler sınava alınırdı. Alt sınıftan geçemedikçe üst

¹⁰⁴ Koyuncu, s. 176; Aydın, s. 293.

¹⁰⁵ İhsanoğlu, s. 521-525; Şişman, s. 23; Koyuncu, s. 3; Atas/Dost/Çelikkol, s. 48; Aydın, s. 423.

sınıftan ders almak mümkün değildi. Üçüncü yıl dönem sınavını veren öğrenci, 1. ve 2. yılın derslerinden yeniden sınava girer bu sınavdan başarılı olması halinde mezuniyet için yazılı sınava girmeye hak kazanırdı. Bu sınav mezuniyete esas teşkil eder ve hukuki bir meselenin açıklanması ve kanun hükümlerinin uygulanması üzerine tez hazırlanması şeklinde yapılırdı. Yapılan tez sınav heyeti tarafından değerlendirilir, uygun görülenler okul müdürü tarafından mülakata tabi tutulurdu. Mülakatta başarılı olanlara mezuniyet diploması verilirdi. Sınavlarda başarı derecesi olarak üç kademe belirlenmişti. En başarılı olanlara “*alüyül âla*”, iyi seviyede başarılı olanlara “*âla*”, orta seviyede başarılı olanlara ise “*karibül âla*” derecesi verilirdi. Sınavda bu dereceleri alamayanlar mezun edilmez, sınıf tekrarı yaparlardı. Tez yazmayanlar veya tezi yeterli görülmeyenlere ise hukuk mektebinde okuduğu yıllara ilişkin okul müdürünün imzası ve mührü olan *şahadetname* (sertifika) verilirdi. Mezun olanlar nizamiye mahkemelerinde bir yıl stajer üye olarak çalıştıktan sonra *Dersaadet* (İstanbul) veya vilayet mahkemelerinde hâkim olarak çalışabilirlerdi¹⁰⁶. Üç yıl eğitim gördükten sonra mezun olma başarısını gösteremeyip hukuk eğitimi gördüğüne ilişkin sertifika alanlar belli bir süre mahkeme kalemlerinde kalem memuru veya *mümeyyiz* (yardımcı) olarak çalışırlardı¹⁰⁷.

Hukuk mektebi Adliye Nezareti'ne bağlı olarak uzun yıllar eğitime devam ettikten sonra 1886 yılında malvarlığı ve gelirleriyle birlikte Maarif Nezareti'nin idaresine devredilmiş, 1909 yılında Hukuk Mektebi *Darülfünuna* (İstanbul Üniversitesi) bağlanması ile İstanbul Hukuk Fakültesi adını almıştır. 1907 yılından önce İstanbul dışında başkaca bir hukuk okulu bulunmuyordu. Bu okulun devletin ihtiyacını karşılayamadığı anlaşılması üzerine 10 Eylül 1907 yılında Selânik, Bağdat, Beyrut ve Konya'da birer hukuk mektebi açılmasına karar verilmiştir. Konya'da açılacak olan okula Mevlânâ dergâhı yakınındaki Çelebi Konağı tahsis edilerek eğitime başlamıştır¹⁰⁸. Okulun açılışı 1 Mart 1908 cumartesi günü Konya vilâyet erkânının da iştirakiyle yapılmıştır. Okulun eğitim süresi yine üç yıl olup lise mezunları öğrenci olarak kabul edilmiştir. Hukuk okulu Konya'da on bir yıl eğitim verebilmiş bu dönemde 134 öğrenci mezun olmuştur. Selânik ve Beyrut'un düşman tarafından işgal edilmesiyle buradaki öğrencilerin ve öğretmenlerinin bir bölümü İstanbul'a bir bölümü de Konya'daki hukuk okullarına alınmıştır. Konya'daki okul 1. Dünya Savaşından sonra 15 Mart 1919 tarihinde kapanmıştır. Bu dönemde toplamda 55 öğrencinin olduğu görülmektedir. Konya Hukuk Mektebi'nde ders veren hocaların bir kısmı müderris (profesör) unvanı taşıyan birçoğu batı ve doğu dillerine hâkim olan iyi eğitilmiş hocalar olduğu görülmektedir¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri, İstanbul, 2017, s. 234-240; Gedikli, s. 101.

¹⁰⁷ Koyuncu, s. 102; İhsanoğlu, s. 523.

¹⁰⁸ Ekinci, Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi, s. 50-52; Atas/Dost/Çelikkol, s. 48.

¹⁰⁹ Koyuncu, s. 99; Ekinci, Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi, s. 50-52; İhsanoğlu, s. 523; Şişman, s. 23-26.

D. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK YILLARINDA HUKUK ÖĞRETİMİ

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte hukuk alanında da radikal değişimler olmuş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ile eğitim tek çatı altında toplanmış, *şer'i* mahkemeler kaldırılmış, Nizamiye Mahkemeleri yerini bugünkü anlamda adli mahkemelere bırakmıştır. Cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda hukuk eğitimi sadece İstanbul'da *Darülfünun* Hukuk Fakültesi'nde yapılmaktaydı. *Darülfünun* Hukuk Fakültesi hukuk alanında yapılması planlanan değişimleri desteklemediği için, 23 Şubat 1925 yılında *Adliye Vekâletine* (Adalet Bakanlığı) bağlı olarak hâkim ve savcı yetiştirmek üzere Ankara'da Adliye Hukuk Mektebi (Ankara Hukuk Fakültesi) kurulmuştur. Ankara Hukuk Fakültesi, kurulduğu yıl on bir akademisyen, üç yüz öğrenci ile öğrenim hayatına başlamıştır.

Ankara Hukuk Fakültesi'nde öğrencilerin derse devam mecburiyeti vardı, ders geçme notu yüksek olduğundan öğrenciler gününün büyük bir çoğunluğunu kütüphaneler de çalışarak geçirmekteydiler. Eğitim metodu olarak genel anlamda klasik taktir yöntemi takip edilmiş, bazı hocalar ise öğrencilerin ders anlatması (seminer) yöntemini tercih etmişlerdir¹¹⁰. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Adalet Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan bu okulun adı 1927 yılında Hukuk Fakültesi olarak değiştirilmiş 1941 yılına kadar Adalet Bakanlığı'na bağlı olan fakülte, 1946 yılında Ankara Üniversitesi bünyesine alınmıştır¹¹¹.

31.05.1933 tarih ve 2252 sayılı kanun ile “İstanbul Darülfünununun kapatılarak Maarif Vekâletince yeni bir üniversite kurulmasına” karar verilmiştir. 2252 sayılı kanunun ikinci maddesinde yer alan “Maarif Vekilliği 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul'da ‘İstanbul Üniversitesi’ adı ile yeni bir müessese kurmağa memurdur. (...)” hükmü gereğince bir gün sonra İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Her ne kadar ilgili kanunla İstanbul Darülfünunu'nun ilga edildiği ifade ediliyorsa da, yapılan düzenleme, isim değişikliği ve bazı öğretim üyelerinin üniversite ile ilişkisinin kesilmesinden ibarettir¹¹². Akademik camia 2252 sayılı kanun ile yapılan düzenlemeyi başından itibaren “1933 Üniversite Reformu” olarak adlandırmışlardır. Çünkü bu değişimden sonra da İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi aynı binada, hemen hemen aynı öğretim üyeleri ve aynı öğrenciler ile faaliyetini sürdürmüştür. Daha sonra Avrupa'dan gelen Alman hocalarla akademik kadrosunu zenginleştirmiştir. Bu değişim ve dönüşüm

¹¹⁰ Meral Öztoprak Sağır, Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye'de Hukuk Eğitimi, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2010, s. 42-43.

¹¹¹ Üçok, s. 11-16.

¹¹² Gedikli, s. 91-104.

sürecinde siyasi iradenin hoşuna gitmeyen 14 öğretim üyesinin ataması yapılmayarak¹¹³ üniversiteden uzaklaştırılması ile süreç tamamlanmıştır¹¹⁴.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin bugün sürdürdüğü hukuk eğitiminin esası, 1874’de açılan *Mekteb-i Hukuk-ı Sultani*’nin takip ettiği öğrenim yöntemine dayanmakta, Fakülte geçmişin mirasını tevarüs ederek devam ettirmektedir. *Mekteb-i Hukuk-ı Sultani* 1874-1875 döneminde öğrenime başladığından İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin kuruluşu yılı 1874 olarak kabul edilmektedir. Bu itibarla tarihimizde ilk hukuk *şahadetnamesi* (doktorası) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından verilmiştir¹¹⁵.

1970 yılına kadar Türkiye’de sadece İstanbul ve Ankara Üniversitesinde hukuk fakültesi bulunmakta iken, 1970’ten itibaren İzmir Dokuz Eylül, Diyarbakır Fırat, İstanbul Marmara Üniversitesinde ve Konya Selçuk Üniversitesinde açılan fakültelerle sayı artmıştır. Bu fakültelerde her yıl ikişer sömestre olmak üzere dört yıllık bir öğrenim süresi planlanmış, pozitif hukukun yanında Roma Hukuku, Türk Hukuk Tarihi, Hukuk Sosyolojisi ve Felsefesi, Kamu Hukuku gibi derslerde verilmiştir¹¹⁶. Bugün itibarıyla ülkemizde aktif eğitim faaliyeti olan 84 adet hukuk fakültesi bulunmaktadır¹¹⁷.

KAYNAKÇA

Ahışhalı, Recep. “Reisülküttap”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, 2007.

Akbulut, İlhan. Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 2018.

Arat, Reşit Rahmeti. “Kutadgu Bilig”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 26. Cilt, 2002.

Ataş, Mustafa / Dost, Süleyman / Çelikkol, Ömer. “Hukuk Öğretimine Yönelik Teorik-Pratik Sınıf (TEOPS) Sistemi Model Önerisi”, SDU International Journal of Educational Studies, S. 5 (1), 2018.

Aydın, M.Akif. Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, 2019.

Bahçekapılı, Nedim. “İslam ve Kilise Hukuku Açısından Aile ve Evlilik”, Journal of Islamic Research, S.1, 2008, s. 29.

Baçoğlu, Tuncay. “Hristiyan Hukuku”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 9, 2007.

¹¹³ Hukuk fakültesinde görevine son verilenler; Hacı Adil Bey, Abdurrahman Münip Bey, Cevdet Ferit Bey, Muslihiddin Adil Bey, Aynizade Tahsin Bey, Mustafa Zühtü Bey, Münir Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Kenan Ömer Bey, Ahmet Reşit Bey, Cevat Abdürrahim Bey, Ahmet Mithat Bey, Abdullah Vehbi Bey, Memduh Bey, Kemalettin Bey (Doç.) Muhlis Ethem Bey (Doç.).

¹¹⁴ **Gedikli**, s. 93.

¹¹⁵ **Gedikli**, s. 94.

¹¹⁶ **Üçok**, s. 105.

¹¹⁷ <https://yokatlas.yok.gov.tr/netler-tablo.php?b=10094>.

Birekul, Mehmet. “Anadolu Selçuklu Devletinde Eğitim Ve Konya Medreseleri”, Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 5, 2018.

Bozkurt, Nebi. “Medrese”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 28, 2003.

Dinçer, Ömer. Siyasetnameleri Yeniden Okumak, İstanbul, 2019.

Doğan, Recai. “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 37, S. 1, 1997.

Donuk, Abdülkadir. “Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 17, Nisan 1982.

Ekinci, Ekrem Buğra, Osmanlı Mahkemeleri, İstanbul, 2017.

Ekinci, Ekrem Buğra. “Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi”, Tarih ve Medeniyet Dergisi, S: 58, Ocak 1999.

Eskier, Uğur. “Osmanlı Devletinde Eğitim Kurumları”, Makaleler, <https://www.makaleler.com/osmanli-devletinde-egitim-kurumlari>, (Erişim: 07.04.2020).

Gedikli, Fethi. “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, İÜHFM C. LXIX, S.1, 2011.

Gökberk, Macit. Felsefe Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1961.

Gözler, Kemal. Türk Anayasa Hukuku, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2000.

Güriz, Adnan. Hukuk Başlangıcı, 19. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2019.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Darülfünun: Osmanlı Devleti’nde XIX. Yüzyılda Kurulan Yüksek Öğretim Müessesesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8, 1993.

İpşirli, Mehmet. Medrese, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 28, 2003.

Kara, Mustafa. “Tekke”, TDV İslam Ansiklopedisi, 40. Cilt, 2011.

Kaymak, Suat. “Selçukluların Eğitim Kurumları: Nizamiye Medreseleri”, Tarih ve Medeniyet Dergisi, S. 24, Mart 2013.

Kaymaz, Yunus. “Büyük Constantinus’un Hristiyanlığı Meselesi”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVI, S. 29, 2014.

Koyuncu, Nuran. “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVI, Y. 2012.

Köprülü, M. Fuad. “Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri. İslâm Amme Hukukundan Ayır Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?”, II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1943.

Merçil, Erdoğan. “Selçuklularda Devlet Teşkilatı”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 36, 2009.

Ortaylı, İlber. Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı, İstanbul, 2017.

Özaydın, Abdülkerim. “Nizamiye Medresesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 33, 2007.

Öztoprak Sağır, Meral. Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye’de Hukuk Eğitimi, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2010.

Platon, Sokrates’in Savunması, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Şişman, Adnan. Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları (1868 – 1871), Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989.

Turan, Osman. “Türk Dünya Nizâmının Millî İslâmî ve İnsânî Esasları”, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul, 2003.

Üçok, Coşkun / Mumcu, Ahmet / Bozkurt, Gülnihal. Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, 1999.

Üçok, Coşkun. “Türkiye’de Hukuk Eğitimi ve Araştırmaları”, Selçuk Ün. Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, s. 2, 1989.

Yakut, Esra. “Eski Türklerde Hukuk”. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 1, C. 3, 2002.

Yıldız, Nuray. “Eskiçağ’da Yunan-Roma Döneminde Hukuk Eğitim ve Öğretimi”, Anadolu Araştırmaları Dergisi, S. 12, 2010.

Yörük, Ali Adem. Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2008.